

ŠVIIESA

NO. 1

SAUSIS—VASARIS—KOVAS, 1979 M.

Dall. Vaclovo Zigmanto raiziny

Visą žemę — žaliąją, auksinę —
 Noris tau po kojomis sudėt.
 Tegu džiaugsmas tau spurdės krūfinėj
 Tarsi saulėje žvitri kregždė...

Janina DEGUTYTĖ

ŠVIESA

The *Light* Politikos, Mokslo, Meno ir Literatūros
Trimėnesinis žurnalas

Prenumeratos kaina. metams \$1.00
Pavienis numeris 25 c.

Leidžia Amerikos Lietuvių Darbininkų Literatūros Draugija,
102-02 Liberty Ave., Ozone Park, N. Y. 11417

Entered as second class matter at the Post Office at Jamaica, New York, under the Act of March 3, 1879

Redaktorius Antanas Bimba

NO. 1

SAUSIS—VASARIS—KOVAS [JANUARY—FEBRUARY—MARCH] 1979 XXXXVI

TURINYS

1918-1919 m. revoliucijos atgarsiai Amerikoje. L. Antanaitis	3
Salos—Aukštaitijos kultūros centras. Domininkas Kukenys.	5
Lobiai. Alfonsas Maldonis. Eilėraštis.	7
Laukų apvaikščiojimas. Alfonsas Maldonis. Eilėraštis.	7
Amerikos lietuvių teatro istorikas. A. Aukštaitis.	8
Kaskart pavasarį . . . Vacys Reimeris. Eilėraštis.	9
Iš gyvenimo ir kovų Lotynų Amerikoje. L. Valbasys.	10
Šakotas Lietuvos liaudies talentas. V. Kubilius.	13
Butkų Juzė. Julius Butėnas.	15
Pastoliai. Jonas Graičiūnas. Eilėraštis.	16
Tartum ažuolas. Pranas Tamošaitis.	17
Tikrą kelią rado Liepojoje. Vandalinas Junevičius.	21
Antano Vienažindžio ir Jurgio Rupkos dainos. Teresė Bikinaitė.	23
Draugai. Juozas Macevičius. Eilėraštis.	24
Paprasto žmogaus erudicija. A. Liepsnonis.	25
Bartuva. Kazys Ereminas. Eilėraštis.	27
Darbas. Bronius Mackevičius. Eilėraštis.	27
Sukilėlių vadas—žemaičių atsiminimuose. Vincas Lauraitis	28
Tėvynei. Rimgaudas Graibus. Eilėraštis.	31
Mąstau širdimi. Rita Lunskenė. Eilėraštis.	31
Jaunystės fotografija. Auksė Vasaitytė. Eilėraštis.	31
Ženklu atmintis. Aldona Puišytė. Eilėraštis.	32

1918-1919 m. revoliucijos atgarsiai Amerikoje

Amerikos lietuviai visada jautriai domėjosi ir rūpinosi gimtojo krašto gyvenimu ir jo likimu. Jie atidžiai sekė Lietuvos įvykius, istorinius sukurius ir lūžius savo tėvynėje, kiek išgalėdami pagelbėjo savo tautiečiams Lietuvoje.

Didžioji Spalio socialistinė revoliucija, sukrėtusi pasaulį, tiesiogiai palietė ir gimtąjį kraštą. Spalio revoliucijos idėjos pasiekė tada dar kaizerinės Vokietijos okupuotą Lietuvą, kėlė jos darbo žmonių viltis, žadino pasiryžimą kovoti už laisvę ir išsivadavimą.

Spalio revoliucijos poveikyje Lietuvoje brenė socialistinė revoliucija, kuri išsiliejo 1918-1919 m. įvykiais, turėjusiais istorines reikšmes Lietuvos likimui. Jie susilaukė atgarsių ir Amerikoje, tos šalies lietuvių, ypač pažangiųjų lietuvių, tarpe.

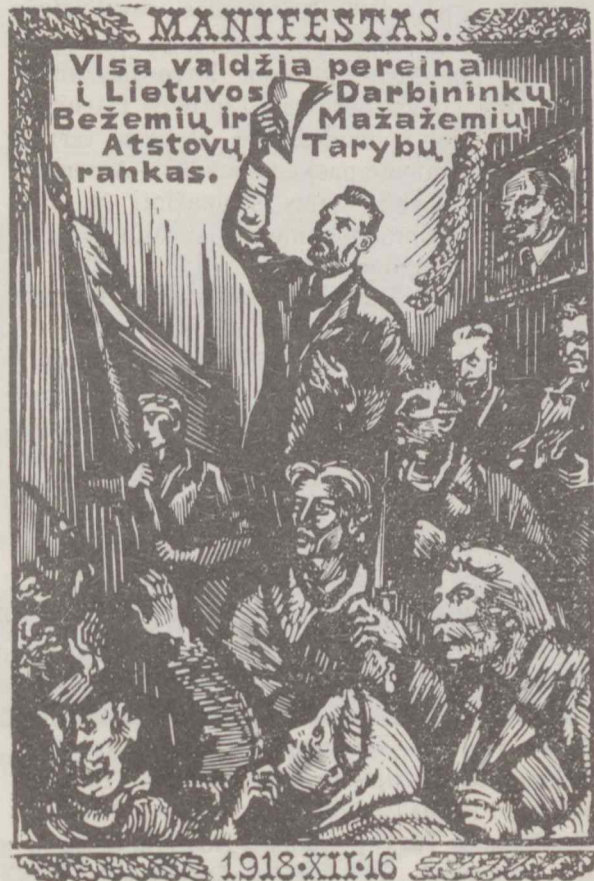
Cia, remdamiesi "Laisvės," "Mūsų tiesos," "Žarijos" laikraščiu 1918-1919 metų medžiaga, norime papasakoti, kaip Amerikos lietuviai, visų pirma pažangieji, sutiko proletarinę revoliuciją ir Tarybų valdžios įkūrimą Lietuvoje.

1. Pirmosios žinios

Lietuvos likimo ir ateities klausimus įvairios Amerikos lietuvių politinės-ideologinės srovės itin aktyviai svarstė vykstant pirmajam pasauliniam karui, atsidūrus Lietuvai jo sukuryje, o nuo 1915 m.—kaizerinės kariuomenės okupacijoje.

Amerikos pažangieji lietuviai, ypač kairioji revoliucinė socialistų srovė, kritikavo Lietuvos buržuazijos politiką, jos tarnavimą kaizeriniams okupantams. Socialistiniai kairieji laikraščiai demaskavo lietuvių buržuazijos sandėrius su okupantais. Vilniškė Lietuvos Taryba,—rašė—"Laisvė" 1918 (Nr. 65) "Vilniškė yra kaizeriniai bernai." Ji siekianti ne Lietuvos darbo žmonių, ne lietuvių tautos laisvės, o buržuazijos interesų ir tikslų.

Gimtojo krašto laisvės ir ateities viltis JAV lietuvių darbininkai siejo su Spalio revoliucijos pergale ir Rusijos Tarybų valdžia. Baigiantis pasauliniam karui "Laisvės" laikraštis, nagrinėdamas Lietuvos reikalus, nurodė, jog "Lietuvoje turės išgalėti bolševizmo srovė" (1918, Nr. 83, spalio 15 d.). Tą numatymą netrukus patvirtino įvykiai Lietuvoje.

Dailininkas V. Galdikas. MANIFESTAS. Medžio raizginys.

1918 m. lapkričio—gruodžio mėnesiais lietuvių socialistiniai laikraščiai jau pranešė apie revoliucinį judėjimą gimtajame krašte. "Lietuva po Darbininkų ir kareivių atstovų Tarybos valdžia"—rašė "Laisvė" 1918 m. lapkričio 19 d. (Nr. 83). Naujųjų—1919 metų—išvakarėse buvo pranešta: "Bolševikai rengiasi užimti Vilnių" ("Laisvė," 1918, Nr. 104 gruodžio 31 d.)

Taigi, žinios apie proletarinę revoliuciją Lietuvoje Amerikos lietuvius pasiekė 1918 metų pabaigoje. Jos, tiesa, buvo daugiau nuotrupų ir informacijos pobūdžio, nes susisiekti su revoliucijos liepsna apimta Lietuva, gauti apie įvykius kuo daugiau žinių ir kuo greičiau buvo sudėtinga.

2. Tikroji valdžia—Darbininkų, kareivių ir valstiečių Tarybos

JAV lietuvių socialistų kairiosios srovės laikraščiai, kiek leido galimybės ir sąlygos,

informavo tos šalies lietuvių darbininkus apie revoliucinius įvykius Lietuvoje. Bet jie nesitenkino tik žiniomis, o nagrinėjo tų įvykių reikšmę ir vaidmenį, apskritai jų istorinę prasmę.

“Laisvė” (1919, Nr. 30) “Mūsų tiesa” (1919, Nr. 5) išspausdino Laikinosios revoliucinės Lietuvos darbininkų ir vargingųjų valstiečių valdžios manifestą, kuriame buvo paskelbta, kad “visa valdžia pereina į Lietuvos Darbininkų, bežemių ir mažžemių atstovų tarybų rankas.” Manifesto paskelbimas leido Amerikos lietuviams darbininkams susipažinti su šiuo istoriniu politiniu dokumentu, turėjusiu jiems revoliucionizuojančios įtakos.

Revoliuciniai kairieji to meto JAV lietuvių veikėjai ir publicistai (K. Vidikas—Tauras, V. Andrulis, J. Gasiūnas, A. Bimba ir kiti) savo raštuose aiškino Didžiosios Spalio revoliucijos reikšmę ir įtaką revoliuciniams pertvarkymams Lietuvoje. “Rusija—rašė A. Bimba,—davė pavyzdį” (“Mūsų tiesa,” 1919, Nr. 5). Spalio revoliucija ir Tarybų valdžia Rusijoje parodė, kaip gali ir turi būti išspręstas mažųjų tautų klausimas, kuris labai domino Amerikos lietuvius, besirūpinusius gimtuoju kraštu.

“Laisvės,” “Mūsų tiesos,” “Žarijos” skiltyse randame ne vieną straipsnį “mažųjų tautų reikalais.” Mažų tautų problema—nurodoma, “Mūsų tiesoje”—išsispres tik tada, kai bus nušluota buržuazijos valdžia ir įsikurs “Sovietų valdžios forma” (“M. T.,” 1919, Nr. 2). Remdamasis Tarybų valdžios Rusijoje ir Lietuvoje patyrimu, A. Bimba pažymėjo: “Mes esame persitikrinę, mes žinome, kad tik proletariatas per socialę revoliuciją, išliuosuos mažas tautas ir tautėles . . .” (“Laisvė,” 1919, Nr. 53).

Todėl JAV pažangieji lietuviai buvo kviečiami remti ir rėmė, ypač morališkai, jų gimtajame krašte 1918 m. pabaigoje įsikūrusią Tarybų valdžią. V. Tauras (K. Vidikas) viename “Mūsų tiesos” numeryje rašė, jog tikroji to laiko valdžia Lietuvoje yra” darbininkų, bernų ir vargesniųjų valstiečių valdžia, vadovaujama Kapsuko.” Tai socialistinė Lietuvos valdžia—nurodoma toliau,—kuri didžiąją Lietuvos dalį pavedė į darbo žmonių rankas, kuri nušlavė buržuazijos, dvarininkų ir kunigų viešpatavimą” (“M. T.,” 1919, Nr. 5).

“Mūsų pareiga—pabrėžiama kitame straipsnyje “Tautinis seimas ir Lietuvos valdžia,”—remt (. . .) tikras darbininkų valdžias, kaip kad Lietuvos darbininkų, kareivių ir valstiečių

Tarybų valdžią, kaip kad Rusijos Sovietų valdžią” (“M. T.,” 1919, Nr. 9)

3. Prieš tuos, kurie smaugė revoliuciją

JAV lietuvių buržuazinės srovės, o taip pat dešiniųjų socialistų elementai su neapykanta sutiko proletarinę revoliuciją ir Tarybų valdžios įkūrimą Lietuvoje. Jie visais būdais stengėsi padėti Lietuvos buržuazijai, kuri su užsienio interventų pagalba, kovojo prieš Tarybas. Jie organizavo įvairias materialines ir moralines akcijas, skirtas pagelbėti Lietuvos buržuazijai. Pažangieji Amerikos lietuviai kovingai stoji prieš šitas reakcines akcijas, parodydami jų tikruosius tikslus.

“Jiems—rašė “Mūsų tiesa,”—dabar svarbu ne lietuvių kaipo tautos gerovė, o lietuvių buržuazijos išlikimas ir gerovė” (“M. T.,” 1919, Nr. 2). Jų pagrindinis tikslas yra “užsmaugti proletarinę Lietuvos revoliuciją.” Kairieji publicistai nurodė, jog visos reakcinės JAV lietuvių jėgos, kartais besipjaudamos tarpusavy, susivienijo, stodamos “prieš darbininkų ir vargingesniųjų valstiečių valdžią Lietuvoje” (“M. T.,” 1919, Nr. 2).

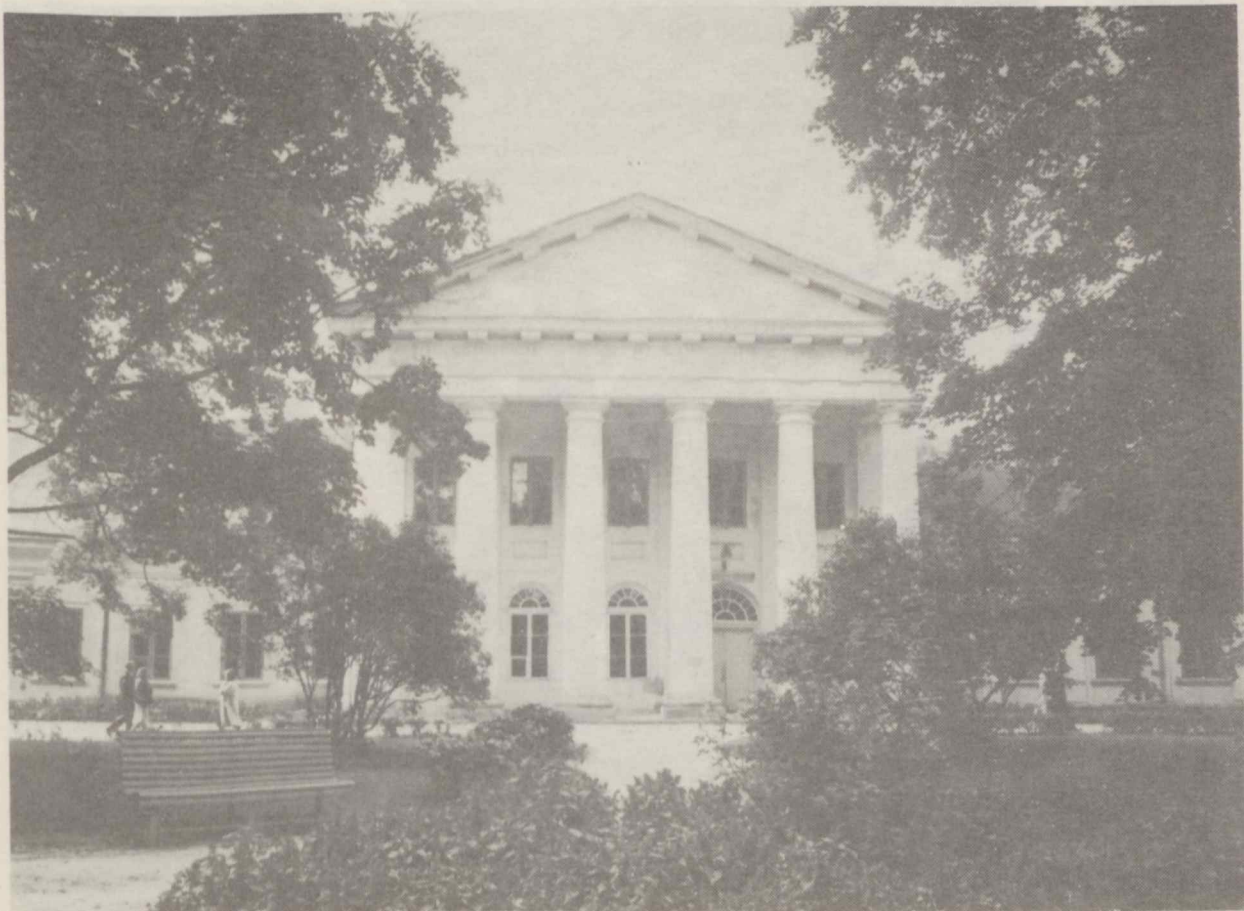
Antiliaudinės JAV lietuvių srovės per savo laikraščius skleidė įvairius prasimanymus apie revoliucinį 1918-1919 metų judėjimą Lietuvoje. Revoliucinės krypties darbininkų spauda, demaskuodama tuos šmeižtus, pabrėžė internacionalinį 1918-1919 metų įvykių pobūdį.

Tarybų Rusijos pagalba proletarinei revoliucijai Lietuvoje ir kituose Pabaltijo kraštuose buvo apibūdinama kaip internacionalinė. Pabaltijo tarybinės respublikos—pažymėjo “Žarija”,—“faktiškai yra Rusijos Sovietų Respublikos dalimi,” ir joms padėti ginantis nuo vietos buržuazijos ir užsienio interventų, yra Rusijos Tarybų valdžios pareiga (“Žarija,” 1919, Nr. 13).

Su skausmu Amerikos pažangieji lietuviai sekė, kaip jų gimtajame krašte buvo kraujuje paskandinta įsikūrusi Tarybų valdžia. Bet jie neabejojo, kad Lietuvos buržuazijos laimėjimas yra tiktai laikinas. Jie toliau materialiai ir morališkai rėmė revoliucinį judėjimą savo tėvynėje. “Kai Lietuvoje išgalėjo smetoninis fašizmas,—yra pabrėžęs A. Bimba,—mes palaiškėme kovotojus prieš fašizmą.” Kovoje už Tarybų valdžios atkūrimą dideli yra ir Amerikos pažangiųjų lietuvių nuopelnai.

Pažymėdami Tarybų valdžios 60-metį jie gali tuo pagrįstai ir teisėtai didžiuotis.

L. Antanaitis

Salų tarybinio ūkio technikumų rūmai, tai 19-jo šimtmečio architektūrinis paminklas.

Salos – Aukštaitijos kultūros centras

Salos tai nedidelis Rokiškio rajono miestelis. Jis įsikūręs gražioje Dviragio ežero saloje. Ši sala yra apie 73 hektarų dydžio ir su sausuma jungiasi dviem tiltais.

Istoriniuose šaltiniuose Salų dvaras minimas jau 1567 metais. Praeityje šis dvaras priklausė kunigaikščiams Radviloms ir grafams Marikoniams bei Tyzenchauzams. Išlikę puošnūs dvaro rūmai buvo pastatyti 19-tojo šimtmečio pradžioje. Rūmai yra neoklacinio stiliaus. Jų fasadą sudaro dviejų aukštų portikas su šešiomis jonėnų stiliaus kolonomis. Juos pastatė čia buvo įsteigta muzikos mokykla, turėjusi orkestrą ir chorą. Muzikos mokyklos vedėju buvo Jurgelionis.

Greta rūmų yra didelis parkas su įvairia ir gražia medija. Čia auga liepos, klevai, uosiai, topoliai, pocūgės ir kiti vertingi medžiai ir krūmai. Siame parke 17 šimtmetėje kunigaikš-

čiai Radvilos buvo įsteigę žvėryną. Prie parko 1782 metais pastatyta bažnyčia. Tačiau Salos tapo ne tik tikinčiųjų centru, bet ir pažangaus—revoliucinio judėjimo centru. Iš Salų apylinkių dar prieš pirmąjį pasaulinį karą kilo nemažas būrys inteligentų-švietėjų. Salose nuo 1897 iki 1905 metų dirbo liaudžiai pasišventęs pirmas gydytojas R. Kazlauskas, kilęs iš Kundrenelių kaimo. 1891 metais Salose gimė ir augo revoliucinio judėjimo veikėjas K. Giedrys, o 1894 m. Salų apylinkėse—Valaikiškyje gimė ir augo pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas A. Bimba.

Po pirmojo pasaulinio karo Salų dvaro žemės buvo išdalintos kumečiams ir bežemiams valstiečiams. Ištuštėjusiuose Salų dvaro rūmuose 1920 metais buvo įsteigta žemesnioji žemės ūkio mokykla. Ji veikė iki 1950 metų, t. y. iki reorganizavo į žemės ūkio technikumą. Techni-

Po 46 metų susitiko dalis mokslo draugų su savo mokytojais. Viduryje Juozas Šleiva, o dešinėje kraštinis—Antanas Andrašius. Kairėje kraštinis—straipsnio autorius D. Kukenys.

kumui buvo duotas uždavinys ruošti specialistus socialistiniam žemės ūkiui. Jis ruošia agronomus ir zootechnikus su viduriniu išsilavinimu. Technikume veikia du mokymo skyriai—stacionarinis ir neakivaizdinis, kurie per metus išleidžia apie 80 agronomų ir zootechnikų. Viso išleista apie 1600 specialistų.

Salų žemesnioje žemės ūkio mokykloje, o vėliau žemės ūkio technikume žemės ūkio žinių sėmėsi ne tik rokiškėnai, bet ir tolimesnių apylinkių jaunimas—uteniškiei, anykštėnai, kupiškėnai, biržiečiai ir zarasiečiai.

Nors šioje mokykloje mokėsi tik ūkininkų ir valstiečių vaikai, tačiau ir jų tarpe buvo daug pažangaus jaunimo. Šis jaunimas platino apylinkės kaimuose pažangią ir nelegalią spaudą, skleidė drąsų, kovingą, revoliucinį valstiečių ir darbininkų žodį.

Salų žemesniosios žemės ūkio mokyklos dauguma mokytojų buvo pirmieji pažangių idėjų skleidėjai. Jų pastangomis Salose buvo

suorganizuotas kooperatyvas "Dirva," kooperatinė pieninė, organizuoti įvairūs kursai valstiečiams bei šeiminkams. Salų apylinkėje pakilo ne tik gyventojų dvasinė kultūra, bet ir žemės ūkis. Čia buvo veisiamos pieningos Lietuvos žалуjų karvės, sėjami derlingų veislių rugiai, kviečiai ir kiti javai. Senieji saliečiai prisimena ir geru žodžiu mini tuos kultūros nešėjus—mokytojus: Viktorą Juozapavičių, Juozą Šleivą, Antaną Trumpicką, Antaną Andrašių ir kitus.

Salų žemesnioji žemės ūkio mokykla, o vėliau žemės ūkio technikumas buvo ir dabar yra aukštaitijos kultūros centru. Jis davė Lietuvos respublikos liaudies ūkiui daug ir žymių veikėjų, mokslininkų, pedagogų ir gydytojų. Štai LTSR Mokslų akademijos, ekonomikos instituto direktorius, profesorius akademikas Kazimieras Meškauskas, botanikos instituto direktoriaus pavaduotojas profesorius akademikas Alfonsas Merkys yra šio centro auklėtiniai.

O kiek žemės ūkio ir biologijos mokslų kandidatų, bei docentų dirba įvairiose respublikos aukštosiose mokyklose bei mokslo tyrimo instituteuose, kiek gabių ūkių vadovų ir žemės ūkio specialistų kurie dirba kolūkiuose bei tarybiniuose ūkiuose—visų neišvardysi ir neskaičiuosi.

Dalis šios mokyklos auklėtinių praėjo sunkų pogrindininko, kario, partizano-liaudies keršytojo kelią. Iš jų paminėtini: Antanas Raguotis, Petras Gulbinskas, Jonas Dudlauskas, Paulius Širvys ir kiti, vėliau tapę administraciniais darbuotojais, o Paulius Širvys—žymiu Lietuvos poetu. Kiekvieno jų gyvenimas—tai istorija verta jaunimo dėmesio.

Ypatingai Salos suklestėjo ir išsiplėtė tarybiniais metais. Jei 1928 metais jose gyveno tik 167 žmonės, tai dabar čia gyvena virš 500. Be žemės ūkio technikumų, kuris vadinamas tarybinio ūkiu—technikumu, Salose įsikūrusios tokios įstaigos: apylinkės Vykdomasis Komitetas, ryšių skyrius (paštas), felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė mokykla, vaikų darželis, kultūros namai, biblioteka, universalinė ir maisto produktų parduotuvės. Salų miestelis išaugo ne tik į plotį, bet ir į aukštį. Jį puošia gražūs modernūs daugiaaukščiai, su visais patogumais gyvenamieji namai. Juose įsikūrė ne tik technikumų dėstytojai ir moksleiviai bet ir ūkio dirbantieji.

Žinoma, nepamiršti ir senieji buvusio dvaro rūmai ir juos supantis gražus parkas, kurie restauruojami ir saugomi valstybės kaip architektūriniai respublikinės reikšmės paminklai.

Salų, kaip gražaus gamtos kampelio ir jaukaus savo "lizdelio" nepamiršta buvę jo auklėtiniai ir kada ne kada į jį suskrenda. Toks sąskrydis įvyko ir 1978 metų rugpjūčio 5-6 dienomis, į kurį suskrido apie 80 šios mokyklos auklėtinių, kurio metu, kartu su technikumų direktoriumi A. Bagdonavičium, buvo aptarti žemės ūkio specialistų ruošimo ir jų darbo gerinimo klausimai bei pasidalinta darbo patirtimi ir jaunystės prisiminimais.

Domininkas Kukenys

Lietuvos žemės ūkio akademijos docentas

Alfonsas Maldonis

Lobiai

*Kai išeisiu, suvisam išnyksiu
Gal po dešimties, o gal po metų,
Nežinau, ką jums paliksiu —
Smulkmenų kartėlį, džiaugsmo medų?*

*Gal akis, rankas už tų plonyčių,
Už užuolaidų, padėtas ant palangės?
Seną vienišumą, kur draugysčių
Lyg sekmadieninio turgaus lenkės?*

*Tiek supratom jau, kad kelią platinu
Ir įrodys tai, ko negalėjai.
Kai pradėjome gyvent, mes patys
Iš senų monetų lobį liejom.*

*Ir visai jau nesvarbu, kad skolins
Negrąžindami, kad ims ir pasisavins.
Vienas kitas tirštas kraujo šuolis
Ir užmirši, kad esi alsavęs.*

*Ir nuo savo rankų darbo atsiskyres,
Nuo visų duotų vardų nutolęs,
Anei gyvas būsi, anei miręs
Žemės, debesio ir vėjo brolis.*

Laukų apvaikščiojimas

*Saulė aukštai danguje
Kaip srūvantis meiliais
Spinduliais vyturys.
Šviesa ir alsa.
Vasaros vidurys.*

*Įkibus į žemę
Visom šaknim,
Dar miega
Šių metų duona
Žaliam prietemy.*

*Varnėnų pulkas šmėsteli
Lyg mažas
Audros sūkurys.
Kvepia pienas
Kaip džūstantis šienas.
Vasaros vidurys.*

*Dilgantis varpos prisilietimas.
Ak, žemės meile sūri.
Žalios vilties dienos.
Šventas pjūties laukimas
Vasaros vidury.*

Amerikos lietuvių teatro istorikas

A. Aukštaitis

JAV lietuvių pažangiajame judėjime veikė ir tebeveikia daug kuklių pasišventusių visuomenės ir kultūros darbininkų. Jie triūsia, regis, nepastebimai, nekrisdami į akis, neišėję į priekį, bet visada pasiaukoję savo pasirinktai ar pamėgtai darbo sričiai. Po trupinį, po kruopelę jie sunėša į lietuvių kultūros lobyną daug svarbaus ir naudingo.

Tokių žmonių tarpe buvo Povilas Jatul-Jatulevičius (1888-1948). Suėjusi jo gimimo 90-tųjų metų sukaktis yra proga vėl prisiminti šį pažangų, atsivadusį JAV lietuvių kultūros veikėją.

Povilo Jatulio gimtinė—šiaurės Lietuva, Vabalninkas, kur 1888 m. gegužės 15 d. jis išvydo pasaulį Augustino Jatulevičiaus ir Onos Bitevičiūtės šeimoje. Tėvas buvo siuvėjas, tiems laikams prasilavinęs žmogus, mėgęs knygą. Siuvėjaudamas A. Jatulevičius mokė vaikus lietuviškai skaityti ir rašyti. Matyt, iš mažens tėvai įdiegė sūnui Povilui aukštesnius dvasinius interesus, troškimą mokytis ir šviestis. Nėra žinių, kokius mokslus P. Jatulis buvo išėjęs Lietuvoje, bet, galima manyti, kad į JAV 1906 m. jis atvyko prasimokęs.

Amerikoje iš pradžių kelerius metus P. Jatulis gyveno Lawrence, Mass., kur veikė LSS 135 kuopos eilėse. "Povilas man sakydavo—rašė jo draugas J. F. Barisas,—kad jam abi gatvės aiškios: išnaudotojų ir darbininkų" ("Laisvė," 1948, VI.3). P. Jatulis pasirinko darbininkų klasės pusę ir buvo jai ištikimas iki gyvenimo pabaigos.

1914 m. P. Jatulis gavo vaistininko asistento diplomą ir pradėjo dirbti Bostone. Bet jis nesitenkino tokiu išsimokslinimu: po kurio laiko P. Jatulis įsigijo farmaceuto (vaistininko) specialybę. Nuo 1923 m. apsisustojo Stoughtone, Mass., įsisteigė vaistinę ir ten išgyveno iki mirties (1948. gegužės 9).

P. Jatulis domėjosi savo specialybe. Jis paskelbė 1918 savotišką augmenijos žodynėlį. Mūsų botanikos istorijai, ypač jos terminijai šis jo leidinys gali būti įdomus ir svarbus. Tačiau P. Jatulis nebuvo užsidaręs profesionalas, ribojęsis tik specialybės interesais. Atvirkščiai—jis pasižymėjo visuomeniškumu, bandė

savo jėgas literatūroje bei kultūros istorijos srityje.

Jau minėtasis J. F. Barisas pavadino P. Jatulį "dinamiškai entuziastišku progreso mylėtoju." Tai liudija jo veikla LSS, taip pat LLD VII apskričio kuopose. Jau 1909 m. LSS laikraštyje "Kova" randame P. Jatulio-Jatulevičiaus eilėraščių. "Kovos" laikraštyje (1910, Nr. 7) paskelbtame eiliuotame kūrinyje "Draugams" autorius pranašauja, kad "Aušra pradeda aušti ant tamsios nakties," ragina "paskui veliavą raudoną mūsų tiesiu keliu," skelbia "šalin caras, šalin ponai!" Savo poezijos kūrinius P. Jatulis spausdino ir vėliau—pvz. 1916-1917 metų "Laisvėje" bei "Kovoje" (žr. "Kova," 1916, Nr. 30; 1917, Nr. 16; "Laisvė," 1916, Nr. 85; 1916, Nr. 97 ir kt.)

Su eilėraščiais jis reiškėsi greta vėliau pagarsėjusių proletarinių JAV lietuvių poetų—R. Židžiūno, K. Genio, K. Bizausko, S. Jasilionio, J. Jako-Sakalo ir kitų. P. Jatulis nebuvo toks produktyvus, kaip šie poetai, bet jo eiliuotoji kūryba tuo metu nebuvo prastesnė negu kitų.

Jis taip pat reiškėsi publicistikoje ("Moterų balse" ir kt. leidiniuose). Tačiau turbūt svarbiausioji ir, tikriausia, ilgametė P. Jatulio aistra bei interesas buvo istorija, visų pirma, Amerikos lietuvių istorija. Jos medžiagos rinkimu ir kaupimu JAV pažangieji lietuviai rūpinosi nuo seno. Antai 1916 m. L. Prūseika jau ragino tos šalies lietuvius rinkti senosios emigracijos gyvenimo medžiagą ("L", 1916, geg. 9, Nr. 37). Vėliau tą klausimą nesykį kėlė R. Mizara, A. Bimba ir kiti (žr. R. Mizara—"Laisvė" 1942, gr. 16, Nr. 204).

P. Jatulis taip pat nuoširdžiai rūpinosi JAV lietuvių praeitimi, jos įamžinimu. Štai straipsnyje "Rinkim medžiagą Am. lietuvių istorijai" ("L.", 1942, Nr. 301) jis pabrėžė ypatingą tokios medžiagos telkimo reikšmę. P. Jatulis iškėlė ir konkrečių pasiūlymų—įvesti į "Laisvės" ir kitų laikraščių skiltis specialų "Amerikos lietuvių istorijos skyrių," įkurti istorijos draugiją, kuri domėtusi tos srities medžiaga ir jos ruošimu; pavesti JAV lietuvių istorijos veikalo išleidimą LLD.

P. Jatulis ne tik kitus skatino rinkti istorijos dokumentus bei žinias. Jis pats daug padarė šioje srityje, ypač bekaupdamas medžiagą JAV lietuvių mėgėjų teatro istorijai. P. Jatulį galime laikyti vienu iš pirmųjų JAV lietuvių teatro istoriografų ir bibliofilų.

„Istorija ir žmoniškumas—rašė jis 1942 m.,—iš mūsų reikalauja, kad mes kartas nuo karto prisimintume tuos kelius ir takelius, kur ir kaip mūsų teatras plėtojasi (...) po lietuviškas kolonijas, kad atmintume (...) pionierius mūsų teatro“ („L“, 1942, rugp. 29). Siam tikslui P. Jatulis paaukojo daug triūso, įdėjo daug jėgų ir laiko.

Visų pirma, jis stengėsi sutelkti kuo daugiau memuarinės ir kitos dokumentinės medžiagos apie JAV lietuvių scenos meną. Jo pastangomis buvo paruošta ir per spaudą išplatinta anketa, skirta teatro mėgėjams—veteranams bei spektaklių žiūrovams. Per „Laisvės“ laikraštį P. Jatulis ne kartą kvietė buvusius spektaklių dalyvius—vaidintojus ir žiūrovus pateikti į anketas atsakymus ir šiaip žinias apie lietuvių kolonijų scenos gyvenimą praeityje („L“, 1942, Nr. 14, 79, 203).

Surinktą ir gautą medžiagą iš JAV lietuvių teatro istorijos P. Jatulis spausdino „Laisvės“ laikraštyje. Čia 1942 m. jis paskelbė JAV lietuvių scenoje (nuo 1889 m.) vaidintų ir išleistų dramų kūrinių sąrašus. Remdamasis surinktais duomenimis, P. Jatulis nurodė, kad nuo 1889.XII.31 d. iki 1942 m. vaidintų teatro

veikalų skaičius siekęs virš 600. „100 dramaturgų—pažymėjo jis,—rašė mūsų teatrą“ („L“, 1942, rugp. 29). P. Jatulis suregistravo 557 dramų veikalus. Tiesa, tiems jo sudarytiems sąrašams stinga svarbių bibliografinių duomenų (pateikti tik kūrinių pavadinimai), bet jau tokio skaičiaus kūrinių suregistravimas rodo, kokį didelį darbą P. Jatulis dirbo.

JAV lietuvių vaidintų ir išleistų dramų veikalų (557) didžiuma—nurodė P. Jatulis,—„randasi mano knygyne, kitus teko spaudoje matyti, o dar kitų draugai suteikė vardus...“ („L“, 1942, rugp. 29). Taigi, P. Jatulio būta kruopštaus ir užsispyrusio dramaturgijos veikalų kolekcionieriaus—bibliofilo. Jis buvo surinkęs iš tiesų unikalią dramaturgijos biblioteką—ypatingos vertės kultūros turtą. Nėra tikrai žinoma, koks likimas ištiko šią P. Jatulio kolekciją.

Straipsniuose P. Jatulis yra rašęs apie žymesnius JAV lietuvių teatro aktorius, ypač iš Mass. valstijos. Jis, pvz., papasakojo apie Augustiną Baroną, M. K. Sukackienę („L“, 1942, rugp. 29), apie Montello veikusią „Viesulos“ teatro grupę („L“, 1947, saus. 11).

P. Jatulio palikimo, jo biografijos klausimais rūpinosi R. Mizara ir kiti pažangieji lietuviai (žr. „L“, 1948, geg. 13; 1948, geg. 27; 1949, geg. 14 ir kt.). P. Jatulio visuomeninė ir kūrybinė veikla, taurus jo gyvenimas nupelnė pagarbos vertą atminimą.

Kaskart pavasari...

V A C Y S R E I M E R I S

Pradžia —
nuo mažo upokšnio —
išbandytas pavasario būdas.
Klausausi slapta vėjų pošneko:
— Ar tu jau nubudus?

Žiemos vienumos jau pakaktų.
Paskutinės zylės vyšniuose.
Lekiu, užkliūdamas staktą:
— Ar ledą išnešė?

Vynioja saulė nuo dirvos
paskutinio pašalo marię.
Prišoku prie lango pirmas:
— Ar paukščiai parlėkė?

Pumpurai per šakas išbėgo.
Pakiemėj tyliai kurmis rausias.
Man sako — klausiau pro miegą:
— Ar žydi kriaušės?

Ir tavęs, rodos, klausiu tylintis:
— Ar širdis nerami?
Ar joje sulapos mano viltys
kaip žemėn grūdai beriami?

Nors žydrai matom dangų nulietą,
sninga vėl.
Vyšnių žiedlapiemis sninga.
Ir tiktai sužinoti belieka:
— Ar tu laiminga?

PRISIMINUS ALFONSA MARMĄ

Iš gyvenimo ir kovų Lotynų Amerikoje

L. VALBASYS

Su šiuo puikiu vyru, šviesiaplaukiu ir mėlynakiu susipažinau 1930 metų pradžioje, kai jis buvo pakviestas iš periferijos į San Paulą užimti Susivienijimo lietuvių Brazilijoje organo "Garsas" redaktoriaus posto. Aš jau buvau laikraščio bendradarbiu, todėl ir su Alfonsu greit susiradom bendrą kalbą. Nors laikraštis išeidavo tik vieną kartą į savaitę, o organizacijoje narių buvo nemažai, bet rašančių į spaudą buvom tik keli. Todėl užpildyti savaitraštį reikėjo padirbėti, ir redaktoriui ir bendradarbiams. Atsiradusios spragos buvo užpildomos žiniomis iš Jungtinių Amerikos valstijų ir argentiniečių draugų laikraščių. O, kai 1930 m. kovo 22 dieną Susivienijimas pasuko kovingenu keliu, "Garsas" pradėjo perspausdinti medžiagą iš Lietuvos Komunistų partijos spaudos: "Balso," "Komunisto" ir kitų laikraščių. Bet A. Marmai redaktoriauti teko neilgai. Tų pačių 1930 metų balandžio 28 dieną San Paulo politinė policija užpuolė Susivienijimo būstinę, areštavo ten buvusį Alfonsą Marmą ir dar kelis organizacijos narius.

Areštai ir ištrėmimas

Į A. Marmos vietą atėjo Juozas Marcinkevičius-Mazgas. Bet ir jis redaktoriavo vos vieną mėnesį. San Paulo lietuviai tautininkams pradėjus grąsinti per savo laikraštį "Lietuvis Brazilijoje," Marcinkevičius redaktoriaus kėdę perleido Vaitiekui Tamošiūnui. Tamošiūnas vos spėjo suredaguoti vieną "Garso" numerį, nes gegužės 28 dieną policija pakartojo užpuolimą, areštavo V. Tamošiūną ir uždarė Susivienijimą. Alfonsas Marma, P. Misiūnas, P. Raižys, J. Žilinskas, K. Ramanauskas, V. Tamošiūnas ir kiti Susivienijimo nariai areštuoti per politinės policijos antpuolius buvo uždaryti į požeminius rūsius ir kankinami.

Mes, laisvėje, likę draugai, bandėme įkalintiems padėti. Kažkieno rekomenduoti kreipėmės į vieną advokatą (neva turintį įtakos politinėje policijoje), sumokėjome jam 250 tuometinių milreisų ir viskas nuėjo veltui: visi areštuotieji buvo ištrėmti į Smetonos valdomą

Lietuvą. Tik Stasiui Sliktai per pažįstamus, pasisekė susitarti (žinoma, ne veltui) su politinės policijos šefu, kad leistų Alfonsui Marmai išvykti į Urugvajų.

Drg. Marma Urugvajuje

Į Montevidėjų (Urugvajaus sostinę) Alfonsas atvyko pačiu pasaulinės krizės metu. Menkai išsivysčiusi Urugvajaus pramonė merdėjo; bedarbių būriai stovėjo prie nedaugelio šalies fabriku vartų laukdami darbo ir duonos. Nedidelė ir jauna Urugvajaus lietuvių kolonija sunkiai vertėsi. Dauguma emigrantų buvo viengungiai ir gyveno net po kelis susispaudę viename kambarėlyje, kad kuo mažiau reikėtų mokėti už buto nuomą. Per visus penkerius metus, išgyventus Urugvajuje, Alfonsas Marma neišdirbo nė dviejų metų. Jis dirbo pas baldžius, restoranuose padavėju, bet iš visur buvo atleistas už profsajunginę ir komunistinę veiklą.

Vos atvykęs į San Martino (Urugvajaus nepriklausomybės paskelbėjo) žemę Alfonsas įstojo į Urugvajaus komunistų partiją ir visas savo jėgas paskyrė prieš skurdą, badą ir žmogaus žmogumi išnaudojimą. Už šią kovą jis buvo net kelis kartus areštuotas, tampomas po policijos dabokles, mušamas ir pajuokiamas. Vieno mėsos darbininkų streiko metu, jį, paimtą prie fabriko vartų agituojuojant darbininkus prisidėti prie streikuojančių ir alkį kenčiančių savo draugų, vedė raitoji policija prisirišusi prie arklio kaip baisiausią nusikaltėlį.

A. Marma aktyviai dirbo tarp lietuvių. Jis padėjo suruošti pasilinksminimų vakarus, režisavo pastatomus veikalus, aktyviai prisidėjo prie pirmųjų pažangiųjų laikraščių—"Proletaro" ir "Raudonosios vėliavos." Bėgo penktieji metai nuo Marmos atvykimo į Urugvajų. Brazilijoje esanti jo šeima ir draugai rūpinasi jo likimu, bando parsikviesti į San Paulą. Čia daugiau pramonės, čia ir darbas lengviau gauti. 1934 metų vasario 17 dieną Alfonsas Marma rašo savo žemiečiui ir bičiuliui Stasiui Sliktai į San Paulą:

„... Paskutinį Jūsų laišką gavau labai seniai, bet per tuos užsiėmimus vis negaliu prisirošti parašyti, arba parašytas turi ilgai gulėti neišsiųstas, pakol pasitaiko proga iškaulyt iš ko nors pašto ženklų—o ir tai nelabai lengva.

Pas mus laikai tikrai velniški—labai mažai darbų. (. . .) Čia labai madoj duoti „rekomendacijas,” net po kelias dešimt pesu kokioms prostitutėms, kad per šefus ir jų protekciją gavus kokį nors darbelį. Na, o žmogus, neturintis pinigų, arba nusistatęs—kaip aš—prieš tokias rekomendacijas atsiduria į beviltišką padėtį.

Nors vargas ir skurdas žiauriai smaugia dirbančiuosius žmones, bet jie prie to jau pripratę ir sunku susitarti apie pasipriešinimą prieš sunkias gyvenimo sąlygas. Iš kitos pusės, buržuazija dar labiau mulkina darbininkus, kad kuo ilgiau juos išlaikius savo vergijoje. Sunku, labai sunku ką nors nuveikti keliais šuoliais, bet vistiek žengiama pirmyn, nors ir mažais žingsniais. Paskutinė pasaulio audra jau nebetoli. Paniekinta ir pavergta darbininkų klasė, vieną gražią dieną atkeršys už šimtmečiais padarytas skriaudas. (. . .) Apie mano sugrįžimą į Braziliją tiesiog problema, bet vistiek manau pasimatyti su jumis dar kartą. Gal pasiseks tuos sunkumus nugalėti. Dėl to jūs labai nesinervinkit, nesirūpinkit (. . .) Nenoriu jums užprotestuot, o ypatingai sesutei Verai už norimą suteikti pagalbą. Jūs rūpinatės prisiųsti pinigų kelionei. Būtų širdingas ačiū. Bet šiuo metu pinigų prisiųsti negalima—tai nė nuo mūsų priklauso (. . .) Tuo ir baigiu šį laišką. Atleiskit už jame telpančius nesklandumus—rašau jį kalbėdamas su kaimynais. Bet, ši bėda tai menkniekis prieš mano kelnių „katastrofą,” kurių ir siūlės baigia sutrūkti. Urugvajuje daug kam gresia tokios nelaimės.”

A. Marma Urugvajuje gyveno pusalkanis ir su paskutiniais, baigiančiais suplyšti drabužiais. Šeimos nariai ir artimas bei pasiturinčiau gyvenęs bičiulis Stasys Šlikta stengėsi jam padėti, bet Brazilijos įstatymai draugė išsiųsti valiutą į užsienį ir Alfonsas turėjo laukti. Ir jis laukė: laukė, kad Urugvajaus darbininkai susiorganizuotų ir nuverstų nekenčiamą režimą; laukė paramos iš Brazilijos baigiančiom plyšti kelnėms ir kelionėn atgal į Braziliją.

IR VĖL BRAZILIJOJE

Tik 1935 metais Alfonsas Marma sugrįžo į Braziliją. Greit užmezgė ryšius su Brazilijos

komunistų partijos lietuvių frakcija ir įsijungė į veiklą. Greit, BKP San Paulo miesto komitetas paskyrė A. Marmą atsakingu už Lietuvių sektorių. Tuo metu BKP Lietuvių frakcija leido pagrindinį laikraštį „Mūsų žodis” kurio redaktorium ir technišku darbuotojumi buvo Albinas Kymas. Pablogėjus draugo A. Kymo sveikatai į jo vietą buvo paskirtas Alfonsas Marma. Bet, dėl atsakingų pareigų San Paulo miesto komitete ir darbe tarp lietuvių, Alfonsas Marma vėl grįžo į grynai organizacinį vadovaujimąjį darbą.

A. Marma labai apsidžiaugė kai Lietuvoje buvo atkurta Tarybų valdžia. Džiūgavo ne vien tik Marma. Žinia pasiekusi Brazilijos lietuvius apie „tautos vado” pabėgimą į hitlerinę Vokietiją pradžiugino visus dorus lietuvius.

1935 metais susikūrusi pažangaus jaunimo organizacija Lietuvių meno mėgėjų ratelis Rytas leido mėnesinį žurnalą „Rytas,” kurio redaktoriumi buvo Pijus Storpirstis. Jam mirus, redaktorium buvo paskirtas Alfonsas Marma. Kada ir kur bebūtų įsikūrusi pažangi lietuvių organizacija San Paulyje, niekad nepasiejo be betarpiško dalyvavimo ir Alfonso Marmos. Kai prasidėjo Didysis tėvynės karas ir buvo suorganizuota parama nuo karo nukentėjusiems Tarybų Sąjungoje paremti, į komiteto sudėtį įėjo ir A. Marma.

Kai 1945 metais Brazilijos Komunistų partija išėjo iš pagrindžio ir prasidėjo kompanijos už partijos sustiprinimą, prie kurios prisidėjo ir lietuviai, Alfonso Marmos betarpiško dalyvavimo dėka, Komunistų partijos generalinis sekretorius Luizas Karlas Presteras aplankė lietuvių organizaciją San Paulyje.

Reakcija, areštai

Nepraėjus nei metams nuo BKP legalizavimo šalyje įsigalėjo reakcija, buvo nutraukti diplomatiniai ryšiai su Tarybų Sąjunga, pradėjo siautėti politinė policija, kalėjimai vėl prisipildė kovotojų už darbo žmonių teises. 1947 metų liepos mėnesį Alfonsą Marmą suima politinė policija ir be jokio teismo ar apkaltinimo išlaiko daugiau kaip metus kalėjime ir Atlanto vandenynne esamoje katarginėje Anšietos saloje. Iš San Paulyje esamų „sulaikymo namų” (Casa de Detencao) Alfonsas rašė savo žmonai ir dukrelei:

„... Išlikau gyvas ir sveikas (kalėjime buvo išprovokuotas maištas, prie kurio neprisidėjo politiniai kaliniai—L. V.). Pas mus dabar aitrus persekiojimas. Spėjama, kad tikrai po dešim-

ties dienų bus leidžiama aplankyti. Būkite ramios ir nenusiminkite. Politkaliniai buvo neutralūs (. . .). Pats "sukilimas," niekas daugiau kaip begalvių šarlatanų avanitūra, atnešusi blogas pasekmes visiems. Pas mus rimti gandai, kad ir svetimšaliai būsią išvežti į salą Anšietą. Prašau Jūsų dėl to nesinervinti ir nenuogastauti, jeigu ir pasitaikytų nuvykti į salą. Ten, pagal buvusiųjų paskojimus, dar geriau negu čia. C. D. 1948.II.26."

Apie metus laiko išbuvęs San Paulo kalėjime ir Anšietos saloje Alfonsas Marma išėjo į laisvę ir vėl stojo į revoliucionieriaus kelią.

Atsakingoje partijos veikloje

1949 metų rugsėjo mėnesyje partija patikėjo Marmai didelį uždavinį provincijoje. Rugsėjo 18 dieną Alfonsas atsisveikino su žmona Marija, dukrele Olga ir artimesniais draugais.

. . . 1949 metų rugsėjo 25 dieną. Tolimoje San Paulo valstijos provincijoje, nedidelio Tupan miestelio apylinkėse, bežemio valstiečio Dario de Paulo bakūžėje buvo jaučiama draugiška šiluma. Po kelias dienas užtrukusios konferencijos apie apylinkės valstiečių padėtį ir jų subūrimą į organizuotą kovą prieš stambiuosius žemvaldžius, konferencijai vadovavę draugai ilsėjos, šnekučiavo . . . Jau po vakarienės Marija Aparesida ir Ana Augusta plovė indus vargingoje valstiečio virtuvėje. Kieme, vakaro prieblandoje šnekučiavo trys vyrai: Santų uostamiesčio krovikas Pedras Godojus, italų kilmės valstietis Miguelis Rosis ir Honoris Tavares. Visi trys čiulpdami sodrias cukranendres dalinosi išpūdžiais prabėgusių dienų.

Moliu drėbtoje valstiečio bakūžėje, prie spingsulės, Alfonsas Marma ir Dario de Paula pasilenkę prie atverstos knygos gilino savo žinias.

Žvėriško užpuolimo auka

Marma su Dariu skaitė. Godojus pasakojo ir kvatojos. Honoris su Rosiu įdėmiai klausėsi uosto darbininko pasakojimo apie jo revoliucinį, nuotykių pilną gyvenimą. Dario žmona Augusta ir Aparesida tebesitvarkė virtuvėje. Nė vienas jų nenujautė, kad pasalūniškai artinasi mirtis—uniformuoti galvažudžiai puslankiu juosdami vargingą bakūžę sėlino kaip alkani žvėrys prie savo grobio.

Sušvito kišeninių žibintų šviesos ir prapliupo automatų ugnis sėdama mirtį: Pedras Godojus ir Miguelis Rosis krito kieme, prie bakūžės sienos, o Marma, sėdinti užstalėje prie

knygos, pervėrė net kelios dešimtys kulku. Darių, sėdėjusį prie stalo kampo, užstojo siena ir jis spėjo pabėgti į bakūžę juosiančius krūmus. Į banditų nagus pateko Honoris, Ana Augusta, Marija Aparesida ir į šlaunį sužeistas Miguelis Rosis. Jį dar būtų buvę galima išgelbėti iš mirties nasrų jeigu būtų suteikta medicininė pagalba. Bet ne tam ginkluoti policininkai apsupo valstiečio bakūžę. Rosis buvo kankinamas norint išgauti iš jo žemės ūkio darbininkų vadų pavardes. Valstietis pasirinko mirtį, o ne išdaviko kelią.

Taip žuvo taurus Lietuvos sūnus, vilkijietis, vienas aktyviausių Brazilijos Komunistų partijos narių Alfonsas Marma.

Alfonsas Marma gimė 1908 metų gruodžio 25 dieną Jaučakių kaime, Kauno rajone, o mokėsi ir baigė Vilkijos progimnaziją. Marmų šeima, kaip ir daugelis tuometinių Lietuvos vargdienių 1927 metais emigravo į Braziliją.

Prieš kelerius metus A. Marmos žemiečiai, pagerbdami savo tautietį, praliejusį kraują už Brazilijos darbo žmonių reikalus Vilkijos Profesinėje technikos mokykloje įrengė etnografinį muziejų ir nemažai vietos paskyrė Alfonsui Marmai. Čia eksponuojamos nuotraukos, susijusios su Marmos gyvenimu, Alfonso rankomis pagaminti daiktai būnant Brazilijos kalėjimuose, laiškai ir kūryba.

Kiekvienų metų pirmąją mokslo dieną Vilkijos Profesinės technikos mokyklos pirmoji pamoka atliekama netoli Vilkijos esančiame Jaučakių kaime—Alfonso Marmos tėviškėje. Šiose iškilmėse dalyvauja mokyklos auklėtiniai, dėstytojai ir administracija.

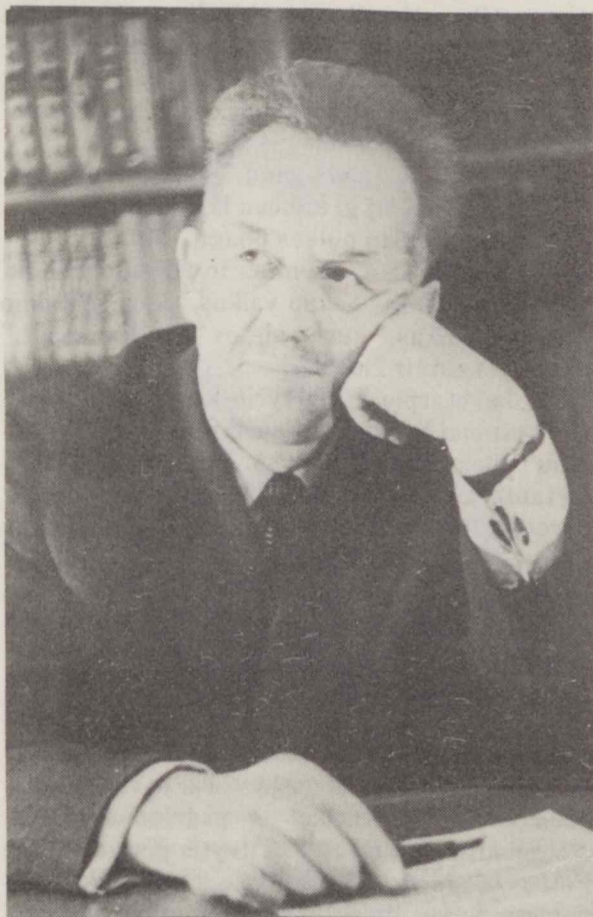
Alfonso Marmos palaikai ilsisi Brazilijos palmių pavėsyje, o liaudis, pagerbdama kovoję kritusį marksistą, jo vardu pavadino savo organizacijų skyrius, pažangūs rašytojai diktuoja savo kūrinčius. Gimtoji žemė taip pat nepamiršta savo sūnaus ir atiduoda vertą pagarbą. Jeigu Alfonsas Marma tebegyventų, praėjusių metų gruodžio 25 dieną būtų švėtetis savo septyniasdešimtmetį.

Šakotas Lietuvos liaudies talentas

V. Kubilius
filologijos daktaras

Sausio 15 d. sukako 75 metai, kai gimė Teofilis Tilvytis, lietuvių rašytojas, Lietuvos TSR liaudies poetas.

Sausio 15 sukako 75 metai, kai Rytų Aukštaitijos senoviškame kaime, netoli Tau-ragnų, gimė lietuvių poetas Teofilis Tilvytis. Jis paveldėjo iš savo giminės (tėvas—dievadir-bys, brolis rašė eiles) daugiabalsį talentą, kuriame pynėsi kandi satyra, lyrizmas ir sodri epika.

T. Tilvytis pelnė poetinę šlovę parodijomis, kuriomis pasišaipė iš modernizmo madų. 1925 m. Kaune, Meno klube, jis perskaitė F. Kiršos, J. Tysliavos ir J. Herbačiausko kūrinių parodi-jas, kurias publika entuziastingai priėmė. Jose švystelėjo aštrus satyrinis poeto talentas. Parodija ilgam, ligi pat 1940 m., tapo mėgia-miausiu jo žanru.

Po 1930 metų parodija T. Tilvyčio kūryboje įgauna visiškai naują pobūdį. Grynai literatūri-nių parodijų jis rašo labai mažai, užtat dažnai žinoma daina ar populiarus eilėraštis jam tampa reikšmingu meninės atramos tašku satyriniam buržuazinės visuomenės paveikslui nupiešti. Daugelyje jo kūrinių subtiliai pinasi

dvi linijos—žinomos dainos, eilėraščio didingi arba lyriniai vaizdai ir aštrūs buržuazinės tikrovės kontūrai.

Savo parodijose, satyriniuose portretuose ir eilėraščiuose poetas piešia parazitiską miesčio-nijos buitį, išdo vagysčių ir išekvojimų istorijo-mis nuvainikuoja valdančios klikos "patriotiz-mą," kaip valstiečių skurdo ir nelaimių simboliškelia anstolio figūrą. Apmaudas, pyktis, kartėlis—tai pagrindiniai jo, kaip satyriko, jausmai. Kuo griežtesnis poeto požiūris į buržuazinio gyvenimo šunvotes, kuo daugiau jame tulžies, tuo galingesnis jo satyros smūgis. T. Tilvyčio satyrinei manierai būdingas atviras pliekimas, rūstus pasityčiojimas: piktas ir šiurkštokas tonas, niekinanti ironija, vis labiau stiprėjanti poetui įsitvirtinant pažangiose pozi-cijose.

1934 m. išėjo T. Tilvyčio poema "Dičius," kurioje autorius kūrybiškai panaudojo ir su-kristalizavo satyrinę medžiagą, išbarstyta eiliuotuose feljetonuose ir parodijose. Poemos idėjinė ašis—tai kontrastas tarp kaimo skurdo

ir buržuazinio miesto. Kaimo tema ir vaizdai, tiesa, tik retkarčiais trykšteli poemoje, bet kontrastiškas sugretinimas, apimams ekonomines, socialines ir moralines gyvenimo sritis, liejasi epigramiškais posmais, kaip, pavyzdžiui:

Kaunas—klasiška poema,
Sukurta iš pinigų:
Sodžiuį gi kieman iš kiemo
Vaikšto pulkas ubagų.

Į šią kontrastą atremtas ir Dičiaus charakteris. Jis—“doras kaimo vaikas,” kurį sugadino “miesto tvaikas,” kuris, metęs “arti ir šianaut,” nuėjo ponauti ir žlugo.

Sio laikotarpio T. Tilvyčio kūrybinės manieros savumai ryškiausiai susikristalizavo “Artojų” poemos I ir II dalyse. 1930 m., švenčiant Vytauto jubiliejų, T. Tilvyčiui kilo noras parodyti tikrąjį Lietuvos veidą. Pradžioje jis neturėjo didesnio sumanymo, piešė paskirus vaizdelius. Kai jie savaime susiklostė į darnų ciklą, poetas jį papildė naujais kūriniais ir taip surikiavo, kad jie nuosekliai pasakotų buržuazinės Lietuvos istoriją.

“Artojųliuose” T. Tilvytis stipriausiai išreiškė priešybių kovos, vykusios Lietuvos gyvenime, dramatiškumą ir jėgą. Tai svarbiausias poemos vaizdų šaltinis ir pagrindinė tema. Antagonistines klases T. Tilvytis personifikavo Petro ir Jono paveiksluose, nesuteikdamas jiems individualių bruožų, o paversdamas juos lyriniais kovojančių jėgų simboliais: Petras—“juodas proletaras.” Jonas—“kruvinas žandaras.” Poemoje teka taip pat dvi priešingos emocinės srovės: Petrą gaubia autoriaus meilė, šiluma, jis glostomas švelnia lyrine ranka, o kiekvieną Jono poelgį seka smerkiantis autoriaus žvilgsnis, neapykanta, ypač atvira antroje poemos dalyje.

T. Tilvyčio poetinis talentas, kaip ir V. Montvilos; plačiai atsiskleidė tik tarybiniais metais. 1940 metų birželį T. Tilvytis švenčia drauge su demonstruojančiomis tūkstantinėmis Kauno darbo žmonių miniomis. Jis džiaugsmingai sutinka Tarybų valdžios atkūrimą Lietuvoje. Jau liepos mėnesį T. Tilvytis įtraukiamas į Lietuvos Tarybinių rašytojų sąjungos organizacinį komitetą, vėliau drauge su P. Cvirka dirba “Raštų” žurnalo redakcijoje. Atidarant Rašytojų klubą (Tarybinė vyriausybė jį įkurdino milijonieriaus Vailokaičio namuose), T. Tilvytis perskaitė satyrą “Laiškas Lietuvos milijonierii.”

Naują, nepažįstamą T. Tilvytį 1940 m. skaitytojas išvydo eilėraščių cikle Peizažai.”

Juose poetas pirmą kartą visa jėga prabilo kaip lyrikas. “Peizažuose” su didele poetine energija liejasi ištisas kompleksas minčių, jausmų, pojūčių, gamtos vaizdai, persunkti poeto meilės, ilgesio, skausmo, pinasi su vaikystės atsiminimais, tragiškais epizodais, giliais naujo, tarybinio liaudies kelio apmąstymais. “Peizažuose” gimė tas puikus epinis-lyrinis braižas, kuriuo vėliau buvo parašyta “Usnynės” poema. Pačią ryškiausią medžiagą tiek “Peizažuose,” tiek ir tolimesnėje savo kūryboje T. Tilvytis semia iš kaimo gyvenimo. Tai poeto biografijos ir mūsų literatūros tradicijų nulemtas jo meninio meistriškumo bruožas.

Hitlerinės okupacijos metu pasilikęs Lietuvoje ir patsai patyręs “mirtininkų” kameros, koncentracijos stovyklos baisumus, pergyvenęs nusiminimą ir neviltį, T. Tilvytis vis dėlto užrašinėja trečiosios “Artojų” dalies dvielius ir ketureilius. Meilė savo liaudžiai ir neapykanta jos priešams, tie du pagrindiniai visos poemos jausmas, čia įgyja didžiausio dramatiškumo. “Artojų” trečioji dalis alsuoja šventu pykčiu “rudiesiems siaubūnams”—hitlerininkams ir jų pakalikams, tikėjimu liaudies galia ir tarybinės santvarkos nenugalimumu.

1949 m. T. Tilvytis išleido savo didžiausią eiliuotą kūrinį—poemą “Usnynė.” Milžiniška veiksmo erdvė, aprėpianti kelis dešimtmečius, didžiulis įvykių ir žmonių srautas, plačiai išsiliejusi siužeto upė, tekanti pagrindine istorijos vaga ir visais jos posūkiomis,—tokie yra T. Tilvyčio poemos bruožai. “Usnynė,” kaip epinės poemos, jėga slypi socialinio liaudies gyvenimo tapyboje. Ji—plati, sodri, labai tikroviška. Valstietiškos aplinkos daiktai čia atgyja su savo šiurkščiu paviršiumi, kasdieniška būtinybe. Čia aiškiai regi akmenėtas Lietuvos dirvas, marškonį, prakaitu permirkusį valstiečio apdarą, skurdų kasdieninį valgį, medinę sukrypusią gryčią, sunkų darbą. Savo meniniu koloritu “Usnynė” eina iš K. Donelaičio “Metų,” iš Žemaitės prozos.

T. Tilvytis savo lyriniais eilėraščiais, satyriniais kūriniais ir poemomis (1962 m. parašė poemą apie V. Montvilą “Daina gyvybės kaina”) yra ryškiausias realistinių poezijos tradicijų tęsėjas. Realistinis vaizdavimo būdas, išaugęs iš lietuvių literatūros klasikų, T. Tilvyčio kūryboje įgavo naujų bruožų—vidinio veržlumo, publicistiškumo, apigramiškumo.

Lietuvoje T. Tilvyčio raštai gausiai leidžiami, tiek esant gyvam poetui, tiek jam mirus (1969 m. gegužės 5 d.).

Butkų Juzė

Gimimo 85 metų sukaktis

Aukšto ūgio, plačių pečių, linktelėjęs, blondinas, rausvo gymio, žydrų akių,—toks maždaug poeto Butkų Juzės paveikslas jį pažinojusių atmintyje. Kalbėjo kiek pro nosį, žemaitišku akcentu. Lėti, flegmatiški judesiai rodė, kad jam gyvenime teko patirti daugiau niūrių negu giedrių dienų. Ir vis dėlto jis mėgo juokauti, visados stengėsi palaikyti bičiulių tarpe žvalią nuotaiką.

Juozas Butkus, literatūroje Butkų Juzė, gimė 1893 m. liepos 15 d. Pažvelsio kaime, dabartiniame Klaipėdos rajone (anuomet Kretingos apskrityje). Tėvai turėjo vieną hektarą žemės. Šeima buvo gausi, gyveno itin vargingai.

Iš mažens Juozas, žemaitiškai Juzė, pamėgo spausdintą žodį. Aštuonmetis jau pradėjo mokyti kaimo vaikus, dažnai už save žymiai vyresnius, lietuviškai skaityti. Ganydamas svetimų ūkininkų gyvulius (nes savų neturėjo), jis svajojo apie ateitį, labiausiai apie mokslą. Metęs piemenauti, išvyko į Liepoją, kur gyveno jo netikras brolis ir pas jį mokėsi batsiuvio amato. Paskiau, patsai pasiruošęs, išlaikė egzaminus į Telšių gimnazijos penktą klasę.

Cia dalyvavo slaptose moksleivių aušrininkų organizacijoje, ruošė vaidinimus, leido mokinių laikraštėlį „Upelis.“ Parvykęs į tėviškę, ten taip pat organizavo jaunimą, darė slaptus pasitarimus. Pradėjo rašinėti eilėraščius.

Dėl skurdžių gyvenimo sąlygų Butkų Juzė sunkiai susirgo ir buvo priverstas nutraukti mokslą. Pasveikęs išvyko į Rygą, paskui į Daugpilį darbo ieškoti. Bet čia pat prasidėjo pirmasis pasaulinis karas. Iš įvairių Lietuvos vietų moksleiviai rinkosi į Vilnių, rengdamiesi evakuacijai į Rusijos gilumą. Vilniuje Butkų Juzė susipažino su jaunu poetu Julium Janoniu. Paskui, išvykę į Voronežą, kartu mokėsi ir gyveno viename kambaryje.

Baigęs Voronežo gimnaziją, Butkų Juzė 1917 m. įstojo į Maskvos universitetą, bet neilgai studijavo. Revoliucijos metais sunku buvo verstis. Sekančiais metais grįžo į vokiečių dar okupuotą Lietuvą. Grįžusį poetą kaizeriniai okupantai uždarė į Kauno kalėjimą.

Kai paleido iš kalėjimo, Butkų Juzė išvyko į gimtąją Žemaitiją. Darbo žmonės, Spalio revo-

liucijos paveikti, slaptai organizavo darbininkų ir valstiečių tarpe tarybas ir pasipriešinimą okupantams. Į šį sąjudį įsijungė ir Butkų Juzė. „Vieną šaltą gruodžio sekmadienį (1918 m.) keliolika rogių su raudonom vėliavom ir revoliucinėm dainom atvykome į Plungę prisidėti prie darbininkų demonstracijos ir paskelbti, kad visa valdžia pereina į darbininkų ir darbo valstiečių rankas—rašė poetas 1947 m. „Tarybų Žemaitijoje.“—Nepaprastai linksma buvo toji diena!“

Dėl to, užgniauzus Tarybų valdžią ir įsigalejus reakcijai, Butkų Juzė neturėjo ramybės. Jis 1919 m. išvyko į Vokietiją. Ten uždariaudamas įstojo į Berlyno universitetą. Aukštąjį mokslą baigė 1924 m. Jenos universitete, parašęs diplominį darbą apie senovės lietuvių tikybos liekanas.

Vokietijoje būdamas, Butkų Juzė išleido savo eilėraščių rinkinius „Žemės liepsna,“ „Verkiančios rožės,“ „Paparčio žiedas.“ Klerikalinis kritikas A. Jakštas jo tuos rinkinius recenzijose koneveikė ir autorių puolė už revoliucingumą. Beje, kadangi tie rinkiniai buvo išspausdinti ne Lietuvoje, kai kam susidarė įspūdis, jog čionai jo poezija negalėjo būti cenzūros praleista. Ne ta priežastis. Tais laikais Vokietijoje buvo pigus spaudos darbas, todėl ir kai kurios

lietuviškos leidyklos įvairias knygas spausdino Vokietijos spaustuvėse (ypač Rytprūsiose, Tilžėje).

Negalėdamas Lietuvoje gauti pastovaus darbo, tarnybos, Butkų Juzė 1925 m. emigravo į Ameriką. Ten dirbo audimo fabrike ir alaus gamykloje, bandė rašinėti pažangiojoje spaudoje ("Vilnyje"). Kai Lietuvoje įvyko politinių pasikeitimų, 1926 m. jis grįžo ir buvo paskirtas Tauragės komercijos mokyklos mokytoju. Čionai suorganizavo D. Poškos vardo liaudies universitetą ir jame skaitė paskaitas. Bet įvyko fašistinis perversmas—Butkų Juzė atsiduria Varnių koncentracijos stovykloje. Paskiau bandė verstis žemės darbu: kitų padedamas, užpirko ūkį. Steigė spaustuve. Net poetą V. Montvilą parsikvietė tai spaustuvei vadovauti. Iš biznio nieko neišėjo—nebuvo tai spaustuvei užsakymų, turėjo likviduoti. Pats nuėjo dirbti į "Klaipėdos žinių" dienraščio redakciją korektorium, kalbos taisytoju. Pagaliau gavo Palangos bibliotekos vedėjo vietą. Paminėtina, kad jis buvo taip pat vienas Palangos progimnazijos steigėju.

Įsikūrus tarybinei santvarkai, Butkų Juzė buvo paskirtas Prienų vidurinės mokyklos mokytoju. Hitlerinės okupacijos metais—vėl blaškymas. Po karo jis imasi vadovauti Telšių dramos teatrui ir "Alkos" muziejui, paskiriamas Klaipėdos mokytojų instituto dėstytoju. Aktyviai dalyvauja rašytojų veikloje, ypačiai uoliai rūpinasi jaunaisiais rašytojais. Mirė 1947 m. balandžio 22 d. Klaipėdoje. Palaidotas Telšiuose. Mudviem su poetu T. Tilvyčiu teko vykti iš Vilniaus į jo laidotuves, o man prireikė kalbėti kapinėse (pirmą kartą gyvenime).

Nors Butkų Juzė ilgai neturėjo nei pastovios tarnybos, nei gyvenamosios vietos, vis dėlto stengėsi dalyvauti ano meto literatūros gyvenime. Jo pavardę užtinkame "Keturiuose vėjuose," o taip pat vėliau "Trečiame fronte." Apskritai jis daugiau gludo prie pažangiųjų rašytojų.

Kaip minėjau, Butkų Juzė jaunystėje buvo artimas Juliaus Janonio draugas, bet poetinėje kūryboje jie nuėjo kiek skirtingais keliais. J. Janonis anksti nusmeigė aiškias ideologines gaires—tapo revoliuciniu, proletariniu poetu. Tuo tarpu Butkų Juzė kovą dėl laisvės deklaravo bendromis frazėmis. Vietoj J. Janonio darbininko Butkų Juzės poezijoje daugiau figūruoja valstietis—artojas, jo vadinamas arėju. Net ir to valstiečio-arėjo geografija jis susiaurino iki provincijos—Žemaitijos. Ne vie-

ną tad eilėraščių, dainą Butkų Juzė paskyrė žemaičiams ir žemaičių žemei.

Žemaičiai! Mes—darbo valstiečiai!
Mes ramsčiai stipriausieji svieta!
Širdyse mums kraujas taip šviečia,—
tarytum ten saulė tekėtų!

mėgo deklamuoti Butkų Juzė.

Tarybiniais metais parašytuose eilėraščiuose Butkų Juzė reiškė išsivadavusios liaudies džiaugsmą, naujo gyvenimo kūrimo motyvus.

Butkų Juzė parašė ir dramos veikalų. Pažymėtina dviejų veikslių pjesė "Palaidūnas," kurioje pašiepiamas iš varguomenės kilęs jaunuolis. Tapęs Kauno restorano liokajumi, niekina tėvus ir kaimą.

1962 metais išleista Butkų Juzės kūrybos rinktinė. Joje greta eilėraščių duota ir prozos pavyzdžių—žemaičių tarpe parašytų feljetonų "Kulių žemaičio nuotyčiai Kaune."

Julius Būtėnas

Pastoliai

Jau drumsčias mano vieškelis į miglą,
Daktai — siurrealistiškom akim...
Ir saulė, lyg pro aprūkytą stiklą
Per užtemimą, šildo jau dalim...

Jaučiu, kaip tu skubi, širdie karštuole, —
Jau balgias mūsų ritminė veikla!
Bet buvome abu statybose pastoliai
Kitiems, kol pasiglemš ir juos migla...

O mes, naivuoliai, alkom amžinumo
Kur nesibaigianti raldos kova!
Žmogaus iš pirkios ar valdovų rūmo
Dalia vienoda — senkapių kalva!

Dabar — arba kalvoj sudult be ženklų
gymlo

Su milijonais, mano mylima,
Arba kitiems palikt pastoliuos pulso
žymę! —
Vienintelė tau liko — rinkis! — dilema!

Tad nesistenk, širdie, amžinasties
išsemti, —
Naudokis jos duotais akimirksniais
brangiais,
Kad peraugtum Darbais Damoklo kardo
lemtį
Pastoliuose, kur mus abu kiti pakeis!

Jonas Graičiūnas

SVIESA, NO. 1, 1979

TSRS liaudies artisto
Jono Švedo gimimė
70-osioms metinėms

TARTUM AŽUOLAS

Pranas Tamošaitis

— Tai, sakai, birbyne groti nenori, nori pūsti lumzdelį...

Aš stoviu saulės apšviestame Konservatorijos koridoriuje ir pagarbiai klausausi Jono Švedo. Neaukštas, apvalus, atlapotais marškiniais, plaukai nukirpti ežiu-ku styro į visas puses, viena akis šelmiškai primerkta.

— Taip... Tai štai, kaimo bernužėli, negalvok, kad atvažiuvai pyragėlių valgyti. Čia reikia smarkiai dirbti, jei nori, kad kas nors iš tavęs išeitų... O jis, mat, „per sunku birbyne“.

Ir po pauzės:

— Ak, tu, varlės koja, jei tau mano kalba nepatinka, drožk atgal į savo Jurbarką ir tampyk armoniką vakaruškose...

— Bet, profesoriau...

— Jokių „bet“! Man reikia birbynės pūtiko... Be kita ko, girdėjau, kad pats nelengvai vertiesi. Taigi šiandien pat ateik į Liaudies ansamblių patikrinsim balsą. Gal tiks ansamblio choristu. Bet su sąlyga, kad per keturis mėnesius išmoksi pūsti birbynę ir pereisi į orkestrą. Sutinki? Sutikau be entuziazmo. Vis dėlto

įžeidė mane tas „kaimo bernužėlis“. Juk Jurbarkas ne koks kaimas... Tiesą pasakius, į Konservatoriją stoti atvykau be specialaus muzikinio pasirengimo, mokėjau groti tik akordeonu. Lumzdelio imtis man patarė mano gimnazijos mokytojas: „Prašyk, kad tau duotų pūsti lumzdelį. Birbynę pūsti sunku, dar džiovą gausi...“

Tokia buvo mano pirmoji pažintis su J. Švedu, kuri vėliau tęsėsi daugiau kaip dvidešimt metų. Prasidėjo sunkus, bet įdomus darbas. Tris mėnesius traukiau

ansamblio chore baritonu, užsišpyręs pūčiau birbynę ir mėnesiu anksčiau, negu nustatytas terminas, buvau pervestas į liaudies instrumentų orkestrą. Visur mane lydėjo akylas J. Švedo žvilgsnis. Profesorius patardavo, pataisydavo, kartais ir pabardavo. Tačiau nepiktai. Įdomios buvo profesoriaus vadovaujamos aranžavimo liaudies instrumentams pratybos. Kartą man sako:

— Matau, kad aranžavimas tau prie širdies. Sekančiam kartui pabandyk sukompnuoti paprastą polką, kad ir birbinių kvintetui. Tikriausiai daug jų esi grojęs akordeonu, prisimink liaudies melodiją ir, ją suharmonizavęs, instrumentuok.

Kai aš suabejojau, padaršino:

— Nebandęs niekas nieko pasaulyje nėra padaręs. Pabandyk! Po keleto dienų atnešiau paprastą polkutę.

— Na, matai, šis tas išėjo. Toliau bus geriau. O dabar tą pačią polkutę pabandyk padaryti kitaip, negu visos polkos. Sakysim — pirma dalis ne 8 taktai, bet 9 arba 10 taktų. . .

Prisimenu, profesorius labai nemėgdavo mūsų rašybos klaidų — ar jos pasitaikydavo natose, ar rašiniuose. Pats rašydamas niekuomet neklysdavo, natas rašydavo tiesiog kaligrafiškai.

— Grodamas trombonu Kauno valstybės teatre, kartais pritrūkdavau pinigų, — prisimindavo profesorius. — Taigi ėmiau perrašinėti natas, bet darydavau daug klaidų ir nuo maestro Bukšos gaudavau pylos. Užsispyriau ir kiekvieną dieną ėmiau perrašinėti po keletą puslapių partitūros. Po kelių savaitių nebedarydavau nė vienos klaidos. Taigi viską reikia dirbti atkakliai, kantariai!

J. Švedas mokėjo ne tik reiklauti, bet ir paveikti savo asmeniniu pavyzdžiu. Prisimenu dar vieną, kiek komišką epizodą iš studijų laikų. 1955 m. Taline vyko Pabaltijo konservatorių mokslinė metodinė konferencija. Čia pranešimą skaitė ir profesorius

J. Gaudrimas. Groti jungtiniame studentų koncerte buvome paskirti keturi studentai. Aš koncertui ruošiau B. Dvariono „Prie ežerėlio“ ir Rosinio „Tarantelą“. Kadangi mūsų liaudies instrumentų istorijoje pirmą kartą grojančią solo birbynę teko demonstruoti už respublikos ribų, profesorius J. Švedas surengė koncerto perklausą, kad nervai „perdegtų“ namie, o ne Taline. Perklausoje dalyvavo ir mūsų Konservatorijos rektorius prof. J. Karnavičius. O man, kaip tyčia, nesisekė pagroti trečios oktavos do, pačioje „Prie ežerėlio“ kulinacijoje. Du kartus tą natą pagrodavau, o trečią kartą „kik-sas“ — tuščia vieta.

Per aptarimą girdžiu J. Švedo balsą: „Jūs tik pažiūrėkite į šitą Tamošaitį. Juk tai paskutinis bails! Visą kūrinį pagroja puikiai, o „do“ nepaima todėl, kad bails. Man atrodo, kad į Taliną jo siųsti negalima, pridarys mums sarmatos. . .“

„Aš manau, kad studentas pasistengs, ir viskas bus gerai“, — užstoja mane rektorius. Aš, aišku, jaučiuosi kaip ant žarijų — gėda! Pažvelgiu į J. Švedą ir matau — vėl ta pažįstama, šelmiška šypsena. . .

Praėjo savaitė. Talino koncerte viskas klojosi puikiai. Scenoje iš tos baimės skubomis pasiėmęs gėles, vikriai smukau į užkulius, užpakaly savęs palikdamas akompaniatorę. Ir vėl girdžiu J. Švedą: „Na, ir begėdis. Gėles tai spėjai pasiimti, o akompaniatorę palikai“. . . Ir vėl ta geraširdiška šypsena. Matyt, kad vis dėlto patenkintas. Tokia buvo J. Švedo gyvenimiškoji mokykla, kurią teko išeiti, kurią prisimenu su gilia padėka.

. . . Spaudoje pasirodė pranešimai, kad 1957 m. VI Pasaulinis studentų ir jaunimo festivalis įvyks Maskvoje. Vieną dieną, bevaikštinėjantį Liaudies ansamblio koridorium, mane susistabdo J. Švedas ir sako:

— Pranuk („bernužėliu“ profe-

sorius manęs jau nebevadindavo, gal todėl, kad buvau jau vedęs ir baigęs Konservatoriją), tame festivalyje bus ir liaudies instrumentų konkursai, jau paskelbti nuostatai. Galima sudaryti mažus, iki aštuonių žmonių kamerinius kolektyvus. Man regis, laikas ir mūsų liaudies instrumentus parodyti pasauliui, o gal ką nors ir laimėsime. Kaip manai?

— Labai jau atsakinga, — sakau, — be to, iš kur imsime jaunų instrumentalistų?

— Rasime, ir besiruošdami dar labiau sutvirtėsime, — ramina profesorius.

Pasirodo, šis nenuilstantis žmogus jau viską buvo numatęs.

— Taigi štai. Paimsime šešias kanklininkes, nes baigusių Konservatoriją jau turime nemaža, na, ir pats pasoliuosi birbyne. Tai bus septyni, be to, viename studentų koncerte girdėjau jauną vaikina labai gražiai dainuojant lietuvių liaudies dainas. Jo pavardė, berods, Boreika ar Noreika. Reikėtų jį pakalbinti. Štai ir aštuonių žmonių ansamblis. Kadangi daugumas atliekų bus kanklininkai, tai reikia, kad Pranas Stepulis juos paglobotų.

— Tačiau ką grosime? Juk tokios sudėties ansambliai. . .

— Nebijok, — nutraukė, — kai reikės ir rasime. Reikia kalbinti kompozitorius.

Ir taip J. Švedo iniciatyva gimė naujas kolektyvas, kuris dabar žinomas „Sutartinės“ vardu. Visą pasiruošimo laikotarpį J. Švedas mums buvo pirmasis patarėjas. (Ne paslaptis, kad tuo laiku į liaudies instrumentus ir pačioje Konservatorijoje žiūrėta gana skeptiškai. Ko tik neprisiklausydavo Liaudies instrumentų katedros studentai savo adresu. Eini koridoriumi ir girdi: birbynę labai tinka karvėms ganyti, — replikuoja koks smuikininkas ar pianistas.)

Jo moraline parama mums buvo tarsi ištroškusiame šaltinio vanduo. Beje, ir repertuaro mums nemažai sukūrė. Rengiantis festivaliui, V. Noreikai parašė ir instrumen-

tavo liaudies dainas: „Daina apie žirgą ir mergelę“, „Mikita“, „Ėsk, karvute“ ir kitas.

Ir štai 1957 metų Maskva. Vyksta festivalio konkursai. Mūsų profesorius J. Švedas, — tarptautinės žiuri narys. Todėl jaučiamės drąsiau. Sėkmingai pasirodome pirmajame ir antrajame turuose. Prieš trečiąjį, lemiamąjį, turą staiga atvyksta J. Švedas ir susirūpinęs sako:

— Vaikučiai, dabar reikės parodyti po vieną naują kūrinį, negrotą pirmuosiuose dviejuose turuose. Ką darysime?

Mes stovime lyg klaustukai ir gerokai nusiminę, nes naujų kūrinų nei mes, nei V. Noreika neturime. Ir kur čia, Maskvoje, jų gausi, o trečiasis turas jau rytoj?

— Duokit natų popieriaus, — sako profesorius. Ir čia pat gimsta solo birbynei „Piemenėlio raliavimas“. — Aš čia pagal J. Gruodį tau parašiau kelias variacijas, o puošmenas ir trelius pridėsi pats, — skubėdamas taria man. Taip pat greitai suharmonizuojama ir liaudies daina „Šiū naktely“ V. Noreikai.

Ir štai rungtintis su 98 pasaulio

kolektyvais laimėta pirmoji vieta! Iš 25 balų gavome 24,6 — matyt, tik vienas žiuri narys parašė 24 balus. Ir, kaip vėliau paaiškėjo, tai buvo J. Švedas. Jis pats prisipažino — nenorėjęs, kad per daug „nosį riestume“. Šis išties reikšmingas mūsų laimėjimas buvo paties J. Švedo laimėjimas. Apskritai visas jo gyvenimas buvo atiduotas liaudies menui. Be jo iniciatyvos ir skatinimo nebūtų buvę tokių išstobulintų birbynių, kanklių. Tai buvo atpildas už jo milžinišką triūsą, ir, žinoma, didelė laimė mums.

Įteikus mums aukso medalį, J. Švedas visus išbučiavęs, sako:

— Sveikinu visus. Dabar jūs laureatai. Aukštai iškėlėt mūsų liaudies instrumentų vėliavą, žiūrėkit, jos nenuleiskit. O išlaikyti ją bus sunku — iš laureatų reikalaujama daugiau.

Pasisukęs į mane:

— O kaip tau su tuo lumzdeliu? Ar vis dar tebenori groti?

Ir vėl šelmiška šypsena, primerkta akutė.

Paskutiniaisiais savo gyvenimo metais profesorius sunkiai sirgo. Įtemptas kūrybinis, pedagoginis

darbas, tiesiog milžiniška visuomeninė veikla išsekino šio valin go ir stipraus žmogaus sveikatą. Tačiau ir sirgdamas J. Švedas tebevadovavo Liaudies instrumentų katedrai. Kaip visada, buvo labai reiklus ir studentams, ir pedagogų kolektyvui. Katedros posėdžiams pirmininkaudavo nepaprastai taktiškai. Jausdavaisi lyg darnioje šeimoje, kur šeimos galva — tėvas — tau duoda nurodymus, patarimus, kartais ir glostydamas prieš plauką kai kurį iš mūsų. Bet mes dėl to nepykdavome, žinojom, kad tai bendram katedros labui.

... Sėdžiu prie puodelio kavos studentų kavinėje. Prieina J. Švedas:

— Tai kaip laikaisi, misteris? — klausia, pats laikydamas rankoje puoduką „dvigubos“.

— Kodėl jūs mane taip vadinate, profesoriau? — klausiu.

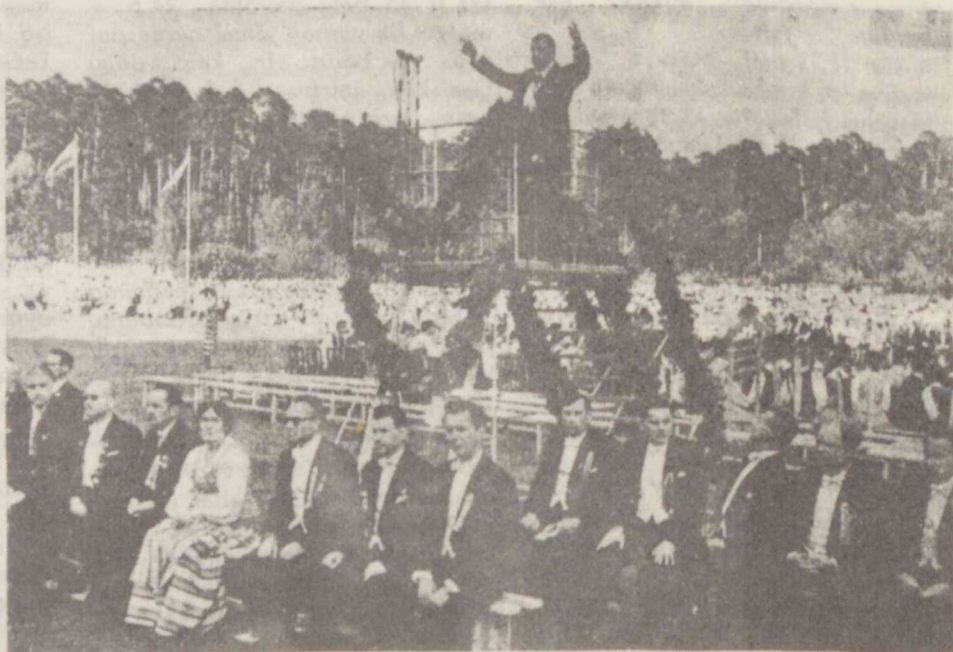
— Na, matai, pats dabar važinėji po visokias Amerikas, todėl ir misteris Tvisteris. Pavaišink cigarete, nors ir mečiau rūkyti, bet velniškai norisi. Doktorai draudžia, bet po vieną, dvi cigaretes per dieną surizikuoju.

Po pauzės priduria:

J. Švedas autoriniame koncerte Tauragėje su dainų ir šokių ansamblio „Jūra“ saviveiklininkais 1961 metais.

J. Svedas diriguoja Respublikinėje 1965 metų dainų šventėje Vilniuje

— Argi žinai, žmogus, nuo ko mirsi!.. Man kelias nerimą vienas dalykas. Kaip žinai, į mūsų katedrą dabar stoja labai daug akordeonistų, o „liaudininkų“ — kanklininkų ir birbynininkų — mažėja. Bet jų pareikalavimas gyvenime labai didelis. Deja, mums nepalanki ta mada, kai daugelis mamų nori, kad jų vaikučiai grotų madingu instrumentu. Reikėtų pavažinėti po provinciją, muzikos mokyklas ir paraginti jaunimą daugiau domėtis liaudies instrumentais. Taip, tai būtina, — užbaigia ryžtingai. Po minutėlės priduria: — Greitai aš tau ir Reginai (kalbama apie mano žmoną — kanklininkę) grąžinsiu skolą.

— Nepamenu, ką jūs skolingas, profesoriau...

— Užėik rytoj į mano klasę, pamatysi

Rytojaus dieną aš profesoriaus klasėje. Jis lėtai pakyla nuo fortepijono ir paduoda man gražiai įrištas natas. Skaitau: „Baladė. Vienoms kanklėms ir birbynei“. Toliau gražiai rašysena įrašyta: „Skiriu Reginai ir Pranui Tamošaičiams — J. Svedas“.

Prisiminiu, kad prieš porą ar daugiau metų profesorius pažadėjo: „Aš jums, vaikučiai, turiu sumanęs kūrinį, kurį būtinai parašysiu“.

— Dabar sėskim prie fortepijono, pažiūrėsime, ar visur patogu pagroti, ir paaiškinsiu, ką aš čia sumaniau. Štai lyrinė tema, kurią groja birbynė, tai jūs su Regina gražiai sutariat, svajojat, — o štai vidurinė — jau pradėsite pyktis (ko šeimoj nebūna). Abi temos — ir kanklių, ir birbynės — lygiareikšmės, ir nei vienas, nei kitas nenorite nusileisti. Kyla barnis. Bet juk pyktis ištiesi negalima. Štai birbynė dar pasiūžiuoja, tačiau kanklės raminaimai, susitaikomai moduluoja į mažorą, pirmąją tonaciją. Ir vėl taika, ramybė. Pirmąją melodiją, kurią groja birbynė, lyriškai užbaigia visą kūrinį. Tai buvo paskutinis J. Svedo kūrinys, kurį aš saugau kaip brangiausią dovaną.

Profesorius sunkiai serga. Einu į ligoninę lankyti ir kaip tik pataikau po antrojo širdies priepuolio. Laksto medicinos seserys, leidžia vaistus. Visų veidai susirūpinę.

Stoviu prie durų ir negaliu pajudėti. Mokytojas lėtai pasuka į mane išblyškusį veidą ir taria:

— Matai, Pranuk, kaip su manim blogai. Ateik kitą kartą. Deja, to kito karto jau nebuvo...

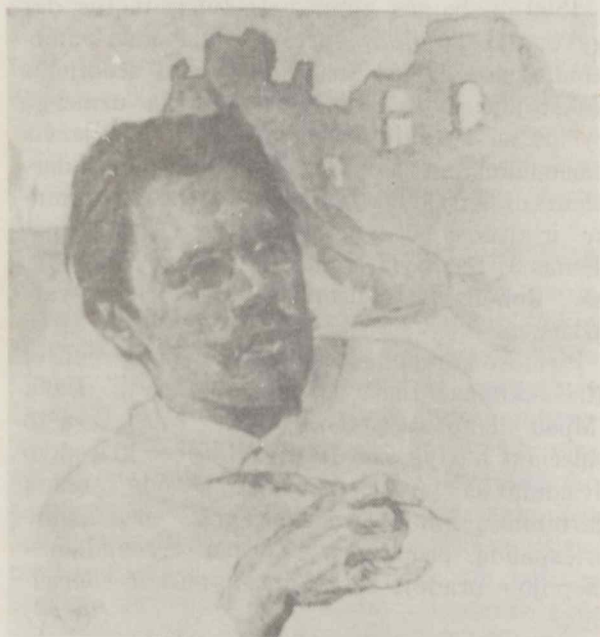
Apie šį taurų, nuostabų žmogų būtų galima parašyti labai daug. Jis pasitraukė iš mūsų tarpo, bet guodžia tai, kad jo pradėtas darbas, sumanymai yra ir liks gyvi. Bevartydamas profesoriaus klases žurnalą, radau pradėtą ir nebaigtą J. Svedo dainą vyrų chorui „Ąžuolas“ pagal E. Drėgvos žodžius. Dainos buvo parašyta tik aštuoni faktai. Nėra net takto brūkšnio gale. Šios dainos, dirbdamas klasėje, jis nebespėjo užbaigti (dainą, tą dainą užbaigė kompozitorius V. Klova). Ji staigiai nutrūko, kaip ir jo gyvenimas. Mane sujaudino J. Svedo pasirinktas tekstas. Juk tai lyg viso Jo gyvenimo simbolis — jis ir buvo tartum ąžuolas, išaukęs iš dosnios liaudies žemės.

... Nuo kalno pažvelgė jisai ir amžiams ten sustojo...

Jono Biliūno gimimo 100-osioms metinėms

Tikrą kelią rado Liepojoje

VANDALINAS JUNEVIČIUS

Spausdinamą Jono Biliūno paveikslą 1913 m. nupiešė Adomas Varnas, kuriam sausio 2 d. sukako šimtas metų.

Vandalino Junevičiaus nuotrauka

Liaudis gerbia lietuvių rašytoją Joną Biliūną, brangina jo talentą. Jį galima vadinti pionieriumi, nes pirmasis mūsų grožinėje prozoje pavaizdavo proletariato gyvenimą ir jo revoliucinę kovą, atskleidė būdingus išnaudotojiškos santvarkos prieštaravimus, išreiškė užuojautą ir meilę skriaudžiamam darbo žmogui.

Neilgai jis gyveno, bet suspėjo sukurti reikšmingų prozos ir poezijos lobių, inėsti svarų indelį ir į lietuvių literatūros kritiką, teoriškai išdėstyti esminius kritinio realizmo estetikos bruožus. Jonas Biliūnas pagrįstai laikomas lietuvių literatūros klasiku.

Kovo 3 d. sukanka 100 metų nuo rašytojo gimimo. Ta proga noriu papasakoti kelis epizodus iš jo veiklos Liepojoje.

Jonas Biliūnas šeimoje buvo jauniausias. Paaugęs, vasarą ganė, o žiemą mokėsi privačiai. Tėvų svajone buvo savo gabiausią vaiką matyti kunigo apdare. 1891 m. jaunuolis pirmą kartą traukiniu vyksta į tolimą Liepoją ir įstoja į gimnaziją. Mokslas sekėsi gerai. Bet štai skaudūs vienas po kito smūgiai. 1893 m. vasario 17 d. miršta moksleivio tėvas, taip pat Jonas, o birželio 10 d. ir motina Zuzana. Iš karto parama sumažėjo. O kai moksleivis, baigęs keturias klases, atsisakė stoti į kunigų seminariją, broliai visai nustojo jį rėmę. Jie, kaip ir tėvai, norėjo, kad, tapęs kunigu, brolis vėliau palengvintų jų pačių gyvenimą, išaukštintų jų giminę kaimynų akyse.

Netekęs paramos, jaunuolis ryžosi savarankiškai verstis. Vyresnių klasių moksleiviai galėjo šiek tiek užsidirbti, rengdami vaikus į gimnaziją, padedant mokytis atsiliekantiems. Korepetitoriaus darbas buvo sunkus ir pigiai apmokamas. Reikėjo turėti kelis moksleivius, kad gauto atlyginimo pakaktų užmokėti už mokslą gimnazijoje ir pats galėtų pragyventi. Parėjęs iš gimnazijos nuvargęs, pirmiausia korepetitorius turėjo mokyti kitus—dažniausiai sunkiai mokslo žinias išimanančius moksleivius. Tik vėlai vakare galėjo rengti savo pamokas.

Tada valdiškų bendrabučių nebuvo. Moksleivius priimdavo pas save gyventi įvairios moterys. Jos gamindavo išlaikytiniams maistą, žiūrėdavo švaros ir tvarkos ir už gautus pinigus pačios pragyvendavo. Gyvenamos patalpos dažniausiai buvo ankštos, perpildytos moksleivių, neatitiko higienos reikalavimams. Dėl blogų gyvenimo sąlygų ir darbo be poilsio Jonas pradėjo sirguliuoti.

Mokykloje gaunamomis žiniomis jis nepasitenkino. Savarankiškai ima studijuoti darvinizmą ir marksizmą, bendradarbiauja su demokratiškai nusiteikusiaisiais latvių, lenkų ir rusų moksleiviais, palaikiusiaisiais ryšius su socialdemokratais. Studijuodamas gamtos mokslą, randa atsakymus iš kur atsirado pasaulis, žmogus,

ar gali būti antgamtinės jėgos. Būdamas šeštoje klasėje pradeda propaguoti Č. Darvino teiginius. Iš visuomenės mokslų sužino, kodėl vieni žmonės nieko neveikdami lobsta, o kiti sunkiai trisdami vos vegetuoja, ko siekia socializmas. Gyvenimo vargai jam sugriovė seną nuomonę apie visuomenės tvarką. J. Biliūnas tapo K. Markso mokslo pasekėju, ateistu.

Ramus kaimo bernelis, pripratęs pataikauti ir bijoti valdžios, tapo jos priešu. Prie to privedė pati tuometinė santvarka. Ypač padidėjo neapykanta skriaudėjams, kai reaktionieriai iš gimnazijos pašalino kelis artimus draugus, su kuriais puikiai sugyveno, veikė vienuose rateliuose.

1896 m. Jonas pradeda organizuoti slaptus lietuvių moksleivių ratelius, jiems pristato tėvų kalba spausdintų raštų, informuoja apie valdžios savavaliavimą. Skaitydami valdžios draudžiamą spaudą, gimnazistai pamilsta savo kalbą, pradeda ją domėtis.

Ne iš karto moksleiviai priima naują veiklos kryptį, ilgai svarsto, diskutuoja. Vieni gina seną pasaulėžiūrą, kitiems neaiški buvo rekomenduojama. Daugiausia gincijasi dėl tikėjimo, bažnyčios, dievo. Jonas tuos ginčus apibendrina, nurodo kas klysta ir kodėl. Jo įtaka nuolat auga.

Moksleiviai nemokėjo veidmainiauti, neslėpė savo pažiūrų. Kas dėjosi jų širdyse žinojo gimnazijos vadovybė, kunigas kapelionas, tėvai. Ginčai kildavo ir tikybos pamokoje. Dažnai kapelionas nesugebėjo atsakyti į moksleivių klausimus. Jie ieškojo tiesos, o jis duodavo akmenį, grasindavo, kad klausinėją apie vyriausybės represijas. Netrukus moksleiviai įsitikino, jog tai ne tušti žodžiai. Kviesdamas į talką vyriausybės atstovus, kapelionas save demaskavo. Pajutę, kad "dvasios vadas" nebegali apginti savo pozicijų, jaunuoliai triumfavo. Buvo ir nepateisinamų išsišokimų. Kažkokie karštuoliai, keršydami už "ilgą liežuvį," išdaužė kapeliono buto langus. Vadinamų bedievių skaičius augo. Dėl to klerikalai kaltino Joną.

Tėvai pyko ant J. Biliūno, kad "gadina" vaikus. Baigusius keturias klases gimdytojai vertė stoti į kunigų seminariją, o jie priešinosi. Buvo atsitikimų, kai jaunuoliai iš seminarijos pabėgdavo ir slapydavosi pas Joną. Jo kambaryje vyko susirinkimai, pokalbiai, buvo nagrinėjami K. Markso raštai, nuskriausti jaunuoliai rasdavo paguodą, nuraminimą, reikiamų patarimų. Kapelionas uždraudė savo šalininkams

lankytis bedievių namuose. Tas išėjo į naudą. Jonas subūrė vien sąmoningiausių lietuvių moksleivių būrelį ir jam vadovavo. Būrelis vis labiau ir labiau kryo į socialistinę ideologiją.

Dar mokydamasis gimnazijoje J. Biliūnas labai pamėgo grožinę literatūrą, atsidėjęs skaitė rusų klasikų kūrinius, revoliucinių demokratų V. Bielinskio, D. Pisarevo ir kitų raštus, stropiai sekė pažangiuosius rusų žurnalus, žavėjosi tada išskylančio M. Gorkio kūriniais.

1899 m. baigęs gimnaziją, Jonas metus dar gyveno Liepojoje ir vertėsi privačiomis pamokomis, norėdamas susitaupyti lėšų studijoms aukštojoje mokykloje. Per tą laiką užmezgė ryšius su lietuvių inteligentija, dalyvaujančia nacionaliniame judėjime, pradėjo bendradarbiauti užsienyje leidžiamame "Varpe," "Ūkininke" ir kituose lietuvių laikraščiuose, pasirašinėdamas J. Barzdyla, Jonas Gražys, J. Anykštėnas, Jonelis, J. Niūronis ir kitais slapyvardžiais.

Pirmose korespondencijose bei straipsniuose: atsišaukimas "Lietuviai ir lietuvaitės," 1900, "Mūsų dienų stebuklai," 1900, "Mūsų krašto valsčiaus mokyklos," 1901, ir kituose kritikavo dvasininkus ir klerikalizmą, parodė sunkią darbininkų būklę, pasisakė prieš nacionalinę spaudą, propagavo švietimą. Gyvendamas Liepojoje pradėjo rašyti apsakymus ir eilėraščius.

Tame mieste išbandė savo jėgas ir ant miegėjų scenos. Po sėkmingai pavykusio pirmojo viešo lietuvių spektaklio "Amerika pirtyje," pastatyto 1899 m. rugpjūčio 20 d. Palangoje, mėgėjų trupė atvyko į Liepoją ir 1900 m. sausio 16 d. komediją parodė antrą kartą tuometinės Labdaringos draugystės salėje, įrengtoje Paberžo name, esančiame Suvorovo gatvėje. Trupėje pasikeitė tik vienas asmuo. Vietoje moksleivio S. Gabalio piršlį vaidino abiturientas J. Biliūnas.

1900 m. rudenį jis įstojo į Tartu universitetą, studijuoja mediciną ir aktyviai dalyvauja studentų bruzdėjime prieš savivalę ir represijas, už ką 1901 m. pavasarį iš universiteto pašalinimas be teisės mokyti kitoje aukštojoje mokykloje. Vėl atvyksta į Liepoją, bet joje trumpai gyvena.

Su kuo Jonas Biliūnas ėjo įtikinančiai pasako posmas iš jo eilėraščio "Draugams":

Tad ženkim iš vieno mes drąsiai pirmyn,
Raudoną vėliavą iškelkim
Ir, pančius nelaisvės numetę tolyn,
Ant amžių vergiją prakeikim.

Antano Vienažindžio ir Jurgio Rupkos dainos

Siaulėnai—kuklus bažnytkaimis, susijęs su dviejų poetų—Antano Vienažindžio ir Jurgio Rupkos—vardais. Bažnytinių metrikų knygos su A. Vienažindžio įrašais yra autentiškas dokumentas ankstyvajai poeto biografijai tyrinėti. Biografai tik konstatavo patį faktą, kad poetas vikaravęs Šiaulėnuose, bet platesnių žinių nebuvo. Metrikų knygoje galime atsekti poeto A. Vienažindžio tiksliai vikaravimo Šiaulėnuose datas ir susipažinti su poeto kasdienybe, turėjusia įtakos jo kūrybai.

Inventoriai rodo, kad A. Vienažindys laikė pamaldas dar senojoje, 1514 m. statytoje bažnytelėje. Šalia jos Šiaulėnų ir kitų apylinkės dvarų tėvonininkas Jonas Šemiota statė naują mūrinę bažnyčią. 56 dešimtinės bažnytinės žemės ir pajamos iš parapijiečių sudarė galimybę klebonui Ignui Meškauskui pastatyti visą ūkinių pastatų ansamblį. Užsiėmęs didžiuliu ūkiu, bažnyčios statymo reikalais, taip pat parapijinės dviklasės mokyklos priežiūra, Šiaulėnų parapijos klebonas atlikinėjo tik būtiną kunigui pareigą. Visas bažnytinio darbo krūvis atiteko energingam vikarui A. Vienažindžiui, kuris pakaitomis su F. Senickiu, vėliau A. Valentinavičium krikštijo, laidojo, tuokė . . .

Užsakų knygoje pirmasis A. Vienažindžio įrašas datuojamas 1865 m. rugsėjo 18 d., o toliau, iki 1866 m. sausio 29 d. jo ranka užpildyti 43 šios knygos puslapiai. Jie, beje, nemaža pasako apie to laiko gyvenimą. Iš 72 A. Vienažindžio įregistruotų jaunavedžių ir 128 liudininkų nebuvo nė vieno raštingo, net bajoro, kurių poetas bus įregistravęs per 40. Patys pirmieji šioje knygoje pasirašę, o ne padėję tris kryžiukus,—naujosios Šiaulėnų bažnyčios fundatorius Jonas Šemiota, 76 metų jaunikis, ir jo būsimoji žmona Salomėja Graževičiūtė, 25 metų nuotaka.

Dar aštresnė, negu švietimo, buvo medicininio aptarnavimo problema. Pats kunigas nustatydavo diagnozę, išrašydamas metrikų knygoje mirusiojo pavardę, amžių, gyvenamąją vietą ir mirties priežastį. Krenta į akis didžiulis vaikų mirtingumas. Peržiūrėjus A. Vienažindžio įrašus mirimo metrikų knygoje (nuo 1865 m. balandžio iki tų metų pabaigos), matyti, kad

per 9 mėnesius palaidoti 48 vaikai iki 10 metų amžiaus, jų tarpe 26 vaikai, nesulaukę vienerių metų . . .

Remdamiesi parapijos metrikų knygomis, galime nustatyti labai tikslų A. Vienažindžio vikaravimo laiką Šiaulėnuose. Poetas čia išbuvęs vienerius metus ir tris mėnesius (1865 m. balandis—1866 m. birželis).

Praslinkus 12 metų, jose ima figūruoti Jurgio Rupkos pavardė. Ji niekam neužkliūtų, jei tame pačiame fonde nebūtų aptiktas senas eiliuotas rankraštis „Apie Sušvės upę“ (rašyba visur taisoma—T. B.):

Sušvės upė pro Šiaulėnus, aplink tykiai plaukia. Šiokius tokius vandenėlius į Nevėžį traukia.

Ant jos kranto stov margasis Šiaulėnų dvarelis, Kur gyveno kitą kartą Šemiotas senelis.

Keturiasdešimties dvielių kūrinių laimingai papildoma jau turimą pluoštą Jurgio Rupkos eilėraščių, kuriuos J. Tumas-Vaižgantas perėmė iš Lygumų klebono P. Svilo: poemą—autobiografiją „Mano gyvenimas“ ir devyniolikos eilėraščių rankraštinę knygą.

Jurgio Rupkos vardas nežinomas skaitančiajai visuomenei, jo kūrinių beveik neskelbė spauda. Atpažįstame tik du J. Rupkos eiliuotus kūrinius „Tėvynės sarge“: tai „Sruojos užplūdimas 1899 m.“ ir „Kalėdninkų dainelė,“ pasirašyti Dyglio slapyvardžiu. O rankraštinių J. Rupkos eilėraščių yra nemaža. Tekstų apimtimi jie prašoktų A. Vienažindį, nors negalėtų lygintis emocine žodžio talpa. Tačiau J. Rupkos kūryba vertintina dėl jo pažiūrų demokratizmo, vaizdų sodraus realizmo, tapybiškumo, humoro.

Būdamas iš prigimties moralistas, J. Rupka savo eilėraščiuose neišvengė pigaus didaktizmo. Bet tai atskleidžia jo požiūrį į visuomenę: Ogi sūdzios, pardėtiniai, norint katalikai, Gal sakytum, kad yr geri—labai apsirikai. Žodžio gero nenor tarti verkiančiam žmogeliui, Jei rublinės nėra rankoj, degtinės burnelei . . . „Piemenėlis,“ VUB RS,

F 1-D35, p. 7

Arba:
Dvaruos būdams aš pamačiau, kas
ant sviesto dedas,

Paprasto žmogaus erudicija

A. Liepsnonis

Tautininkai spaudoje berdavo: "Paprastas žmogus tamsus. Jis negali tvarkyti valdžios reikalų." O su giesme, su raudona vėliava prasiveržusius į gatvę, krikštijo: "Juodi gaivalai." Tai be galo buvo mėgiamas fašistų "aforizmas." Ne su vienu taip apjuodintu didvyriu tūnojau KSDK. Per 7 metus išitinkinau: tai vyrai ir moterys labai tyra kaip žvaigždė sąžinė. Na labai plėšdavosi į žinojimą, išprusimą.

Neteisinga nūnai skelbti: "Jis fašistiniame kalėjime praleido 7 metus ir išėjo politiniai žalias." Tie ponai ir metė kovotoją už grotų, kad jam neleistų švystelėti erudicijos, išprusimo saulė. Svystelėdavo. Kaip? Stai. 1939 m. Kauno "getonuose mūruose" susipažinau su J. Gruodžiu. Jis jau buvo atpylęs 10 metų. Pakliuvo į šį "rojų" teparagavęs du skyrius. O koks jis man atsiskleidė? Tik vidiniu grožiu? Tik drąsa? (Jis atsisakė sušaudymo akivaizdoje prašyti malonės. Liaudis išgelbėjo!) Ir puikiu išsilavinimu. Bekalėdamas baigė "elementarinį mokslą"—įsisavino lietuvių kalbą, algebrą, geografiją. Paskum—prie labai kieto riešuto—ratelyje gilinosi į politekonomiją, į "Kapitalo" spindulius—tiesas. Gerai žinojo Lietuvos vidaus ir užsienio politiką. Prileiskim. J. Gruodį su kalėjimiška sargyba išvedė į Kauno fabriką. Jis darbininkams kvalifikuotai išdėstęs Nemuno krašto užsienio politiką. Pasakęs:

— Hitleris nori užpulti Lietuvą, o tautininkai jam iš anksto po kojomis patiesia kilimėlių . . .

Nemažai jis sukaupė žinių ir apie Tarybų Sąjungą. Nors kai kurie laikraščiai prieš ją ir paberdavo pelus. O Juozas juos suversdavo į paraškę (kameros "indą). O paimdavo grūdėlių: "Leidžia L. Tolstojaus raštus . . ." Tiek ir tiek išlydė plieno. O Čkalovas lyg aras be nutūpimo nuskrido į Ameriką . . . Lietuvos revoliucinių kovų istoriją? Nagi jis pats ją rašė! Pats! Rašė nugara. Rašė surakintomis rankomis! O kas joje? Kas?! O su kuo jis ant narų nekrantė plutos?! Ir su 1919 m. gaisro dalyviais. Ir su

Panemunės kareiviais—sukilėliais. Keturi sušaudytieji? Jis tiek apie juos sukaupė žinių, kad nūnai ir gerai diplomuotam istorikui sunku jas surinkti. Kodėl sunku? Fašistai nė žodžio neįrašė apie mirtininkų legendarinį heroizmą vienutėje ir prie duobės. O kiek Juozas sužinojo "dangų šturmuotojų"! Nė jaučio odoje nesurašys! Išmoko rusų kalbą. Gerai susipažino su lietuvių ir kitų tautų literatūros šedevrais. Už grotų tiesiog dievinau S. Nėries mūžą. Ir man buvo malonu, kad jis ja nemažiau susižavejo. O jo, buvusio mirtininko, nuomonė man buvo be galo įdomi ir svarbi.

Su A. Lifšicu vienoj kameroj pyliau 5 metus. Tai didelis eruditas. O nuo ko pradėjo? Nuo adatėlės, nuo siuamosios mašinos. Ligi arešto slaptai studijavo visuomeninius mokslus. Išleido knygele. Gerai valdė lietuvių gramatiką. Puikiai nusimanė literatūros problemose. Jis kaip savo pirštus žinojo visus, kas nuo 1919 m. Lietuvoje vadovavo kovai. Visa kamera kluste suklysdavo, kai jis užsimindavo apie Kapsuko domėjimąsi rašytojų kūryba. Kas nulėmė, kad nuėjau su pagrindininkais, su kovinga literatūra? Jau 1927-1929 m. labai mėgau klausti apie Marksą, Engelsą, Darviną. Apie proletarinius rašytojus. Atsakinėjo rašytojai, mokslininkai laiškais. Deja, visų klausukų neišbraukė. Va su klausukų miškeliu ir atėjau pas revoliucionierius. Jie į daug ką atsakė. Atsakė aiškiai, kaip atsako saulė—šviesa.

Bet kalėjime mažiau: "Nekonspiratyvu klausti." Todėl, ką sužinojau nuo Aiziko,—sužinojau "stichiškai." Jis gerai pažinojo F. Zaraitę. Ligi arešto ji erudicine kalba į valstiečius—mane pritrenkė. Net jai paskyriau eilėraščių: "Kovos draugei." "Laisvė" tuoj 1933 m. atspausdino. Bet kai susitikau su Zaraite, ji man buvo tik . . . Stasė. Už grotų degiau: "Kas ji? Kur ji? Paklausęs Aiziką—jis apie ją visą aruodą būtų atidaręs! Dar įdomiau. 1932-1933 m. slaptai "per rankas" iš Zarasų siunčiau kūrinius "Balsui." Kai ką jis skaitė. Neseniai

Vilniaus archyvas atskleidė: Kai kuriuos mano rankraščius 1933 m. žvalgyba nufotografavo. Taip, Aizikas daug ką man būtų pasakęs. Bet man viena buvo aišku—tai talentingas ir didelio išprusimo kovotojas.

Dabar juokauju:

— Gailiuosi! Nepakliuvau į Šiaulių kalėjimą! Man jis buvęs septintu! . . .

1939 m., Smetonai prakišus Klaipėdą,—apie 20 draugų užrašė į Šiaulius. Įtraukė ir mane. Prileido prie Zacharino. Jis 1935 m. darė nuo peršalimo operaciją. Va išpyliau: "Žaizda neužgijo per 6 metus!" Paliko. O ten kalėjo P. Glovackis. Taip su juo ir nesusitikau. Bet bekalėdamas tiek daug apie jį sužinojau, kad apie jį galiu papasakoti, kaip apie savo kiemo kaimyną. Jį nuteisė nebaigus universiteto.

Išmoko už grotų apie šias kalbas. Iš originalo konspektavo "Kapitalą." (Tuos užrašus mačiau). Draugams dėstė politekonomiją. Klausydavosi, kaip Guzevičius skaitydavo kamerasi savo apysakas. Pijus jas gan gerai vertino. Kai jis išėjo iš narvo, jo visuomeninių mokslų erudiciją drąsiai galima buvo apvainikuoti ekonomikos mokslų kandidatu. Jei ilgiau gyvenęs—švystelėjęs daktaru. Jis turėjo ir kitą dovaną—labai puikaus oratoriaus dovaną. Ne kartą KSDK girdėjau:

— Malonu klausytis Glovackio kalbos! Viskas pas jį liejasi sklandžiai, logiškai, lyg lakštingalai giesmė.

Beje, politikaliniai be galo vertino gerus kalbėtojus. Jie nesinaudojo "špargalkomis" . . . Nemažiau mane nustebino ir darbininkas J. Sajevičius. Jis sirgo džiova. Su juo vaikščiodavau ant kalėjimo stogo. (Cia ligonių "veranda"). Va taukši klumpėmis lyg mediniu kūju ir man lyg filosofas lukštena dialektikos dėsnius. Na apie kiekybės perėjimą į kokybę. Apie neigimo dėsnį: "Pasėjo grūdą. Išaugo stiebas. Taip jis paneigė grūdą." Arba vėl: "Marksas Hegelio dialektiką pastatė ant kojų . . ." Buvau baigęs 6 klases. Ligi arešto žinojau Kantą, Šopenhauerį, Spenserį, Spinozą, Fojerbachą. Iš pagrindininkų perskaičiau B. Figerto ir Spokoiny filosofijos veikalus. Bet pajutau: jis per filosofijos tankią girią pralenda vikriau negu aš! 1927-1935 m. KSDK draugai, lyg filosofijos studentai su patosu studijavo dialektiką.

O su kokiomis žiniomis iš fašistinio urvo ištrūko A. Guzevičius? Pramoko prancūzų kalbą. Parašė mokslinį veikalą "Stilistiką." Parašė apie 10 apysaku. Kalinių žurnale

"Kovotojuje" įdėjo savo tris apybraižas. Gana plačiai įsisavino lietuvių, rusų, prancūzų, vokiečių klasikų kūrybą. Švystelėjo lietuvių kalbos žinovu. Tada A. Guzevičiui, kaip ir daugeliui didelės erudicijos kovotojams—nebuvo kur diplomu apipavidalinti žinių. Bet jau tada galima buvo drąsiai jam ant galvos dėti docento vainiką. Ir toks vainikas būtų nupintas gan reikliai. Teisingiau: pats Guzevičius didele erudicija už grotų per 6 metus nupynė. J. Kasperaičio portretą man nupiešė D. Kučinskas. Puikiai išpruso jis ponų narve. Mūrininkas. O išryškėjo gabiu žurnalistu.

O kaip su tuo, kuris pakliuvo į grotuotą rojų "politiškai žalias"? Ir jis išsilavindavo. Ne vienas tokių pas mane Panevėžyje, KSDK mokėsi gramatikos, sintaksės. O pas kitus—matematikos. O paskui savo mokinius matydavau politekonomijos ratelyje. Studijavo. O kaip draugai kopė į erudicijos kalną? Nagi dažnai stumiami žemyn! Tai atima slaptą knygą. Tai dėstytoją ištrenkia į vienutę ar į fortą—požeminį kalėjimą. O vasarą išveždavo į Pravieniškų durpyną. Jis atimdavo 12-14 v. į parą. Kalinamų draugų išprusimas labai baugino fašistus. Pagaliau poniškos galvos priėjo išvados: reikia tokius mokslus pakišti po velėna! Kaip? Pastatyti naują kalėjimą—šedevrą. Na—kiekvienam kaliniui kaip Prometėjui duoti vieną "uolą"—cėlę. Ji koridoriaus pusėje be sienos—geležiniai kryžiai . . . Va stovi prižiūrėtojas ir gali sugautą arą visą dieną "fotografuoti." O kalėjimų departamento direktorius Diržys pridūrė: "Bolševikams spaudos neišleisime! Spausdinsime kalėjimišką laikraštėlį." Ir visuomenė to "rūmo" statybai jau buvo paruošiama. Korespondentai apžiūrėdavo "geltonąjį namą." Spaudoje jį "kritikavo," rėkė: "Reikia moderniško kalėjimo". . . O kur jis? Kur?! Liaudis kaip audra papūtė. Ir nupūtė. Nunešė dar be langų, be grotų, be stogo! O ką darė tie, kurie lavinosi tame rojuje? Štai A. Ražanskauskas. Gerokai iš draugų, iš knygų papildė savo žinių klėtį. Išvyko į gimtąjį Alytų. Ten darbininkai su valstiečiais įrodė buvusiems "politikams," "šviesuoliams": liaudis moka kokybiškai naujai perkurti istoriją, gyvenimą. Liaudis moka "Kapitalo" tiesas kūrybiškai pritaikyti besiveržiant Lietuvai į socializmo kalną.

Apie Cvirką daug rašoma. Bet išleistas iš jo kūrybos būdingas momentas. Na jo savamokslis—Tarutis tiesiog patosiškai domėjosi

astronomija! Tuo Cvirka subtiliai įrodė: gal kai žmogus negali universiteto lankyti, jis pats lyg gėlė rūsyje prasiveržia į šviesą—sužino visa tai, ką privalu žinoti kultūringam žmogui. Ir išprusta. Ir mane jaunystėje labai domino rašytojai-savamoksliai: H. Andersenai, M. Gorkis.

O ką aš išnešiau iš "rojaus"? Išsamiai susipažinau su lietuvių pažangiaja literatūra. Įsisavinau rusų, prancūzų, anglų klasikų. Grožinius veikalus kai kuriuos konspektavau. Stai 1939 m. "Laisvei" svajojau pasiūsti studiją "L. Tolstojaus Ana Karenina." Nepasisėkė. Ir "Izvestijos" atskleidė man kultūrinio palikimo, socialistinio realizmo esmę. 1940 m. kai tik atspausdinai šia tema atiuo, P. Cvirka padrašino:

— Rašyk apie tai! Rašyk daugiau!

Ir rašiau. O kas nūnai būdinga Lietuvai? Savo žinias jaunesni apipavidalinau diplomais. Lietuvistams ir aš patalkininkauju. Na ne knygiškais faktais apie rašytojus.

Darbas

Sūnui

Svarbu ne pareigos, Svarbu,
Kad eitum dirbti—kaip į sėją.
Gilėja žmonės nuo darbų,
Nuo pareigų supanašėja.

Jaunystės juodbėriai—karšti.
Sunku jaunystę suturėti,
Nes, sužaliavus per anksti,
Baisu anksti sustabarėti.

Geriau—kaip juodbėriais—svaja
Išmok dienas vagom suversti,
Nes vagos saugo savyje
Naujiems daigams gegužio karštį.

Ir nebijok darbą—stabų,
Kuriuos patsai rytoj nugriausi,
Ką padarei—labai svarbu,
Bet ką dabar darai—
Svarbiausia.

Papartis, aišku, nežydės.
Bet dainose žydėt privalo.
Tikram sėjėjui
Iš širdies
Kapų vejoj rugeliai želia.

Bronius Mackevičius

Bartuva

Per laukus ir klonius,
Mano mylima,
Tingiai vinguriuoja
Upė Bartuva.

Daug praleido metų
Saulėtų, rūsčių.
Upė nenutildo
Snarančių bangų.

Būdavo, jos smėlį
Semdavom delnais.
Su žuvytėm žaidėm
Ir piktais vėžiais.

Delnus panardinęs
Vandenuos žaliuos,
Klausiu, tavęs miela,
Koks likimas jos.

Gal tu pasakysi,
Gal tik tu žinai.
Juk tu vis keliauji,
Dar nepailsai.

Bet upelis tyli,
Lyg juoda naktis.
Svendrė tik siūruoja
Pliaukšteli žuvis.

Gal ir pasakytų
Tyliai, bėgdama,
Jeigu prakalbėtų
Mėlyna banga.

Per laukus ir klonius,
Mano mylima,
Tyliai smėlį plauna
Upė Bartuva.

Kazys Ereminas

Sukilėlių vadas — žemaičių atsiminimuose

Vincas Lauraitis

Istorijos mokslų kandidatas

Zemaitijos kalvose jau pavasarėjo. Bet visą tą 1863 m. užsitęsios žiemos naktį siautėjo ir šėlo pūga. Žvarbaus vėjo verpetai klojo sniego vėpūtinius Telšių miesto gatvėse. Mažoje gatvelėje prie Masčio ežero žiojėjo nubridusių žmonių pėdos. Jos vedė į vieną nuošalesnį nuo gatvės namuką, kuriame gyveno 1863 m. Telšių apskrities sukilėlių Moterų komiteto pirmininkės Gadonienės giminaičiai.

Šią gūdžią naktį minėto namuko galiniame kambaryje ilgai negėso šviesa. Čia 1863 m. sukilėlių vadas Artūras Grosas—Aleksandraitis svarstė karinį sukilimo planą Zemaitijoje su vienu žymiųjų sukilimo vadovu, artimu Z. Sierakausko ir K. Kalinausko bendražygiu gydytoju Boleslovu Dulskiu, sukilime pasivadinusiu Jablonovskiu.

Sukilėlių vadai tada nutarė Telšių apskrityje į dešinę nuo Luokės—Žarėnų vieškelio, maždaug už pusantro kilometro prieš buvusį Kaštenių dvarą, miške įrengti karinę stovyklą. Tokia stovykla greitai buvo įruošta. Pas sukilėlius patraukė daug vargingųjų valstiečių ir aplinkinių kaimų. Telšių miesto amatininkai sukilėliams gamino drabužius ir avalynę. Sumanus ir energingas A. Grosas—Aleksandraitis greitai įvairiose Zemaitijos vietovėse išvystė plačią sukilimo veiklą.

Saulėtą 1863 m. kovo mėnesio dieną Plateliuose, skambinant varpams ir gaudžiant trimtūi, po pirkias vaikštinėjo dalgiais, šakėmis ir bardankomis ginkluoti sukilėliai, kviesdami į bažnyčią žmones. Klebonui Stanislovui Gruzdziai atsisakius skaityti sukilėlių manifestą, į sakyklą pakilo juodais kailiniais, su blizgančiu kardu rankoje vyras. Apžvelgęs susirinkusius, skardžiu balsu perskaitė sukilėlių manifestą ir pakvietė Platelių parapijos gyventojus kovoti prieš caro valdžią.

Paslėpęs manifestą, kardu mostelėjo link didžiojo altoriaus, kur keturi barzdoti vyrai, įrėmę durtuvus, laikė surištomis rankomis pirklių Šulmą. Už tai, kad sukilėliams buvo

pristatytas parakas, sumaišytas su aguonomis, pirkliui buvo paskelbta mirties bausmė. Pasmerktasis lyg drugio krečiamas drebėjo ir kūkčiojo. Per veidą srovelėmis bėgo ašaros ir prakaitas. Ant šimtamečio ažuolo šakų pakorę Šulmą, trankiai dainuodami žemaitiškas dainas, sukilėliai ežero pakrante žygiavo į Alsėdžius. Čia pernakvoję, kitą dieną patraukė į Notėnus, kur Baidotų kaime įvyko sukilėlių aktyvo pasitarimas.

Platelių, Lieplaukės, Notėnų, Sačių ir kt. apylinkių kaimuose plačiai pasklido kalbos apie sukilėlių vado Artūro Grosos—Aleksandraitis iš sakyklos perskaitytą manifestą ir pirklio Šulmos pakorimą.

Buvęs Žemalės dvarininkas Artūras Grosas, gimęs 1821 m., prasidėjęs 1863 metų sukilimui, suorganizavo dvaro darbininkų būrį, stojo į kovą prieš caro patvaldystę. Būdamas didelių organizacinių gabumų, greitai tapo Telšių apskrities sukilėlių vadu. A. Grosas XIX amžiaus viduryje Telšių apskrityje buvo vienas iš labiausiai išsilavinusių žmonių: Petrapilyje buvo baigęs aukštąjį mokslą, studentavimo metais priklausė Lietuvos ir Lenkijos pažangių studentų kuopelei, Caro kariuomenėje tarnavo rotmistru, už gerą tarnybą buvo apdovanotas Stanislovo ordinu, 1861 m. reformos vykdymo metu buvo taikos tarpininkas Žemalės, Tirkšlių, Vieksnių ir kitose Zemaitijos apylinkėse. Tapęs sukilėlių vadu, pasivadino Aleksandraitiu. Sedoje A. Grosos vadovaujamas būrys užpuolė valsčiaus valdybą, policijos būstinę ir paštą. Turgavietėje prie Sapiegos krautuvės iškėlė Žečpospolitos vėliavą. Ylakuose išvaikė caro valdžios pareigūnus ir virš valsčiaus valdybos iškėlė vėliavą. Akmenėje prie valsčiaus būstinės A. Grosas, su savo vyrais paklupdęs du valdžios pareigūnus, privertė viešai duoti priesaiką, kad jie daugiau netar-naus carui.

Kiti jo vadovaujami sukilėlių būriai aktyviai vaikė Skuodo, Žarėnų, Plungės, Tverų, Plate-

lių, Leckavos, Sedos, Notėnų, Šačių, Barstyčių, Vieksnių, Vegerių, Klykolių ir kitose apylinkėse. Ritinės dvare buvo įrengta ginklų dirbtuvė. Iš dalgių buvo kalami kardai, iš šakių—durtuvai. Be šių ginklų buvo gaminamos titnagu uždegamos bardankos. Ginklakai nespėjo nukalti tiek ginklų, kiek jų reikėjo. Todėl dalis sukilėlių buvo apginkluoti dalgiais, šakėmis ir kirviais.

Žemaitijos sukilėliai griežtai elgėsi su caro valdžios pareigūnais ir nepaklusniais gyventojais. Židikuose pakorė valsčiaus viršaitį ir seniūnus. Plačiųjų miške nužudė Tirkšlių valsčiaus carinį pareigūną M. Žukauską. Netoli Leckavos sudegino keletą nepalankių sukilėliams valstiečių sodybų. Mažeikių, Arkšvos, Svirkančių, Krakų ir kitų kaimų gyventojus, nepristačiusius maisto, nubaugė pinigine bauda.

1863 m. birželio pradžioje sukilėliai Dautarų pelkėse kovėsi su caro kariuomene ir pralaimėjo. Dalis pateko į nelaisvę, o kiti su vadu pabėgo. Vėlyvą naktį aplenkė Židikus, klampodami per kemsynus ir durpyną A. Grosas-Aleksandraitis su draugais netoli Ylakių pasiekė Gedrimų kaimą. Kūlupio upelyje nusiplovė purvą ir dulkes, užsuko pas prijuočiantį sukilėliams valstietį. Pasistiprinę duona su pienu, daržinėje ant šieno užmigo.

Belaisviai, sumušti ir kruvini, buvo atvaryti netoli Leckavos ant kalniuko. Caro armijos karininkas įsakė sukilėlius pakarti.

Ir prie kartuvių būrio vadas S. Pasenka buvo drąsus. Kietu kumščiu keletą budelių nuvertė nuo kojų. Tik būrys kareivių, užlaužę rankas, užmovė kilpą ant kaklo. Įsiutę kareiviai ilgai kartais kapojo negyvo sukilėlio lavoną.

Caro kazokai ir žandarai stengėsi A. Grosą-Aleksandraitį sugauti gyvą. Už jo išdavimą buvo pažadėta stambi suma. Iš provokatorių sužinoję, kad sukilėlių vadas yra Tirkšliuose, apsupo miestelį. Tuo metu A. Grosas su vietos klebonu P. Lukausku zakristijoje aptarė sukilėliams rūpimus klausimus. Pavojaus metu P. Lukauskas sukilėlių vadą aprenė kunigo rūbais ir pasodino į klausyklą išpažinčių klausyti. Juodais akiniais, stula užsidengęs veidą, nepažįstamas kunigas "atleidinėjo" nuodėmes. Po pamaldų šventoriuje žmonės tyliai kalbėjo, kad akiniuotasis kunigėlis už nuodėmes skyręs nedideles atgailas ir raginęs prisidėti prie sukilėlių. Ieškodami Aleksandraičio, kazokai ir žandarai su provokatoriais

nusivarė nuo kojų. Neradę sukilėlių vado, melagingam parsidavėliui gerai įkrėtė ir suėjo karčemon. Besilinksmindami išgėrė daug degtinės. Sukilėlių vadas laimingai išvyko iš Tirkšlių. O štai dar keletas epizodų iš sukilėlių vado A. Groso "Išdaigų."

Vieksniuose vestuvės. Be giminių ir svečių jose dalyvavo ir keli caro valdžios pareigūnai. Kadangi vyko sukilimas, žandarai atvyko apsikarstę ginklais. Vestuvių įkarštyje, kada pasigėrę ginkluoti vyrai kibo prie moterų, pasirodė naujai paskirtas apskrities žandarų šefas. O tai buvo persirengęs žandaro rūbais A. Grosas. Vestuviniškai garbingą svečių maloniai sutiko ir pakvietė prie vaišių stalo. Šefas, visų akivaizdoje išbaręs pareigūnus, įsakė ginklus atiduoti saugoti vežikui.

Po kelių tostų pareigūnai visai apsvaigo ir nebesusigaudė, kas vyksta aplinkui. Pasinaudodamas ta proga, A. Grosas dingo iš Viešnių. Tą pačią naktį ginklai buvo išdalinti sukilėliams.

Sukilimo dienomis Papilės klebonijoje gyveno vienišas sergantis istorikas ir rašytojas Simonas Daukantas. Vėjuotą pavakarę A. Grosas su vienu sukilėliu aplankė sergantį S. Daukantą. Jiems kalbantis su rašytoju, staiga su trenksmu atsivėrė durys ir švaistydami kartaipūolė keturi caro armijos karininkai. Jie vertė kambarius, ieškodami sukilėlių ir ginklų. A. Grosas sudėtingoje situacijoje nesutriko ir nepasimetė. Norėdamas nuraminti kariškius, iš kelioninės kuprinės ištraukė porą butelių spirito ir rūkyto kumpio. Prie vaišių stalo nelaukti svečiai elgėsi gana "elegantiškai": gėrė spiritą, pasakojo anekdotus ir kvatojo. Ištuštinę spirito butelius, karininkai įsakė vežikui S. Daukanto "giminaičius" (taip A. Grosas su draugeliu buvo prisistatę) nuvežti iki Mažeikių.

Satėse atlaidai. Pasibaigus pamaldoms, į kleboniją susirinko daug svečių. Jų tarpe ir A. Grosas-Aleksandraitis su savo pavaduotoju. Jie su vienu į Šates atvykusiū kunigu kalbėjo maisto sukilėliams parūpinimo klausimais. Svečiams susėdus prie stalų ir paskelbus pirmą tostą, staiga įgriuvo du girti caro valdžios pareigūnai. Šeimininkas nelauktus svečius pasodino šalia sukilėlių vado. A. Grosas sudėtingoje situacijoje nepasimetė. Jis maloniai užkalbino svečius ir pasiūlė už jų sveikatą stiklinę baltosios. Pareigūnams toks nepažįstamojo elgesys patiko. Sukilėlių vadas su netikėtais svečiais įsikalbėjo. Pareigūnai, būdami girti,

apie viską kalbėjo atvirai. Iš jų kalbos A. Grosas sužinojo kokiose vietose yra sutelkta kariuomenė sukilėlių persekiojimui. Sukilėlių vadui tai buvo labai reikalingos žinios. Įsilinkminusiems pareigūnams išėjus į sodą atvėsti, A. Grosas su draugeliu tyliai išvyko į Sačių.

Ta popietę nuvykę į Barstyčius, pasiuntė patikimus valstiečius į Skuodą, Mosėdį ir Aleksandriją, kad praneštų sukilėliams apie ruošiamą jų užpuolimą. Laiku perspėti sukilėliai laimingai pasitraukė į miškus ir išvengė aukų.

Vieną pavakarę žandarai nugirdo, kad A. Grosas su V. Sukevičium į Alsėdžius sukilėliams gabena ginklus. Pastatė sargybas visuose keliuose. Krėtė visus pravažiuojančius. Žemaičių Kalvarijos kelyje pasirodė laidotuvių procesija. Prie karsto parimę du vyrai ir moteris juoda skarele tyliai meldėsi. A. Grosas buvo persirengęs moterimi. Kitame vežime giedoriai traukė šventą giesmę. Žandarai ir kazokai nusiėmė kepurės. Iki gilaus vidurnakčio caro tarnai bastėsi keliuose, laukė pravažiuojant sukilėlių vado. Karste nuvežti ginklai buvo laikinai paslėpti kapinių rūsyje, o naktį juos nugabeno į mišką sukilėliams. Tuščias karstas buvo užkastas Alsėdžių kapinėse.

Plungėje—turgaus diena. Pilna smuklė prisirinko pilkasmėgių žemaičių. Svečių kambaryje du žandarų šefai gurkšnoja degtinę su alumi. Žemai nusilenkęs šeimininkas žandarams pristato Kauno gubernatoriaus raštininką. Pareigūnai maloniai sutinka garbingą svečią. Jie pakelia taureles į raštininko sveikatą. A. Grosas iš lagaminėlio ištraukia auksiniu popieriumi blizgantį butelį. Žandarams paaiškina, kad tai "importiškas" vynas, kurį caras geria švenčių metu. Sukilėlių vadas į pareigūnų taureles pripylė vyno su migdančiais vaisiais, o pats į savo taurelę prispylė alaus. Po išlenktos taurelės žandarų šefai užmigo. A. Grosas, pasiėmęs žandarų ginklus ir dokumentus, išvyko. Pabudę žandarai suprato apgavystę ir pradėjo šokdinti šeimininką. Nepigiai smuklės savininkui atsiėjo "gubernatoriaus raštininko" apsilankymas.

A. Grosas palaikė ryšius su kitų apskričių sukilėlių vadais.

Tamsią naktį netoli Siaudiknės įvyko sukilėlių būrių vadų pasitarimas. Jame kalbą pasakė A. Grosas. Senoji Šimkienė pasitarimo dalyvius pavaišino žemaitiškais virtiniais ir naminiu alučiu. Kaimo gyventojai kiekvienam būriui

vadui padovanojo šiltus kailinius ir keletą kardų, nukaltų iš dalgių.

1863 m. vasarą Žemalėje A. Grosas būrių štabą apsupo caro kariuomenė. Dalį svarbių sukilėlių štabo dokumentų Žemalės bažnytkaimio senelis apsimetęs elgeta, nunešė ir paslėpė specialiai įruoštame rūsyje netoli Pašerkšnės dvaro. Kiti dokumentai buvo paslėpti vietoje.

Kai kariuomenė užėmė Žemalę, A. Grosas pasislėpė po tiltu ir išbuvo iki vėlyvo vakaro. Kazokai upelyje girdė arklius ir prausėsi, bet sukilėlių vado nepastebėjo.

Svaistydami kardais ir nagaikomis, kazokai bastėsi po miestelio ir dvaro pirkias, gąsdino gyventojus, ieškojo sukilėlių vado. O vadas iš po tilto paskutinį kartą žiūrėjo į žaliuojančius gimtinės laukus. Sutemus prie tiltelio atvažiavo skudurų pirklys A. Gencis. Apkrovęs A. Grosą skudurais, išvežė į Balėnų Medaus girią.

Sekančią dieną sukilėlių vadas pasiekė Luokę. Čia užsukęs į seną sodybą, apaugusią topoliais ir liepomis pas pažįstamus praleido keletą dienų. Tomis dienomis miestelyje jodinėjo raiti caro kazokai. Barškindami ginklais jie ieškojo sukilėlių. Kiekvieną momentą A. Grosas galėjo būti valdžios pareigūnų atpažintas ir suimtas. Ilgai būti Luokėje jis negalėjo. Sukilėlių vadas nedelsdamas turėjo išvykti ne tik iš Luokės, bet ir iš Lietuvos.

Buvo gaivus, ankstyvas vasaros rytas. Luokę gaubė lengvutis rūkas, tvartuose skardeno gaidžiai. A. Grosas atsisveikinęs su maloniais šeimininkais daržais ir nuošaliais takeliais išėjęs iš miestelio pasuko link Šatrijos kalno. Sukilėlių vadą traukė stiprus, vidinis jausmas įkopti į Šatrijos viršūnę. Braukdamas nuo kaktos prakaitą A. Grosas įlipo į dainomis apdainuotą, legendomis, padavimais apipintą Šatrijos viršukalnę. Ilgai sukilėlių vadas dairėsi po plačias Žemaitijos apylinkes, negalėdamas atitraukti akių nuo viens už kitą žavingesnio reginio. Tarp kalvų ir girių sidabru spindėjo ežerai ir ežerėliai. Ilgai jis stebėjo išmėtytas tarp žaliuojančių laukų ir kalnelių šiaudiniais stogais sodybėles.

Pro kalno viršūnę praskrido laukinių balandžių būrelis. "Sparnuoti mano bičiuliai! Šiandien jūs mane paskutinį kartą palydite iškeliaujant iš gimtojo krašto,"—šiltu žvilgsniu glosto juos sukilėlių vadas. Nuo Šatrijos kalno sukilėlių vadui prasidėjo ilga ir sunki kelionė.

Krūmais ir balomis laimingai pražygiavęs, jis

prisijungė prie sukilėlių, besitraukiančių į Prūsiją. Sukilimui pasibaigus, A. Grosas emigravo į Angliją, o vėliau į Prancūziją. Prancūzijoje įstojo į zoologijos draugiją, kur dirbo mokslinį darbą. 1870 m. mokslinės ekspedicijos sudėtyje buvo komandiruotas į Afriką tirti žvėrių. Prie Gerosios Vilties iškyšulio, sudužus laivui, nuskendo su kitais kelionės draugais. Toks buvo Žemaitijos sukilėlių vado Artūro Groso likimas. Jo vardas tapo legenda ir ilgai išliko senelių atsiminimuose.

Caro pareigūnai, sužinoję, kad A. Bencis išvežė sukilėlių vadą, žiauriai jį kankino. Kruviną, be sąmonės, buvo nugabenę į Žemalės kapines nužudyti. Kai A. Bencis atsipeikėjo, jį pririšo prie medžio ir aplink sukrovė laužą. Žandarai gąsdino sudeginsią gyvą, jeigu nepripažins išvežęs Aleksandrą. (Caro žandarai A. Grosą žinojo tik Aleksandrą slapyvardžiu.) Pirklys nepripažino. Žandarai paleido, galvodami, kad A. Bencis buvo įskustas. Už sūnaus išgelbėjimą sukilėlių vado motina A. Benciui dovanojo 15 ha žemės ir Žemalės karčemą.

Tėvynei

Tupia birželis ant žemės visos.
Būk mano Tėvyne, būk mano sesuo.

Iš klonių, iš upių, iš sodų, miškų
Žodžius tavo dainai skambiausiai renku.

Už prakaito kalbą gražesnės kalbos
Dar negirdėjau. Žinau nepabos

Klausytis, kaip linksta rugiai į tave,
Kaip skamba Tėvynės dainoj Lietuva.

— — — —
Jau pastačiau ir ne iš medžio tiltą.
O gal už tai geru žodžiu minės?
Užkursiu laužą ir atėik sušilti,
Priglausk rankas prie lūpų, prie ugnies.

Už laužo atšvaistų
Tik sutema tarytum lūšė tupi.
Žinau—jau niekam grobio ji neatiduos.
Ugnies liežuviai ir suskirdę lūpos
Tegu abu apsaugo nuo klaidos — — —

Rimgaudas Graibus

Jaunystės fotografija

Švelnioji šypsena jaunystės—
Tai fotografo išmintis,
Suklysta, žmonės kartais klysta,
Bet jos nepaliečia mirtis.
Ji tuo už žmogų ir didesnė.
Alyvos baltos jos fone
Suteikia dar gilesnę prasmę,
Tuo požiūriu ji amžina.
Net sentimentai čia pritinka—
Retai nunerta bliuzele
Palieki šimtmečiais madinga
Kaip gintariniam inkliuze.

O kas gi man? Žiedai gegužio,
Kai jų gyvenime nebus? —
Šakom įrodyt nepalūžus —
Gyventi, kurti nuostabu!

Auksė Vasaitytė

Mąstau širdimi

Mąstau apie širdį.
Mąstau širdimi,
nes širdžiai paklūsta jaudrintas protas.
Maldauju, širdie, tik nebūki rami,
kaip miręs, bejausmis išdegintas plotas.
Virpėki, vaitoki,
dainuoki krauju —
gyvenimas grūdina, žeidžia ir gydo.
Žydėki baltai virš juodų prarajų—
virš pykčio akmens ir dulkėto pavydo.
Mąstau apie žemę.
Mąstau širdimi,
Ant stalo padėjusi grumstą ir grūdą.—
Pražilstam, tarp skrydžių sparnus nešdami,
mylėdami žemę, kaip duoną, kaip rūtą,
kaip vyturio giesmę
dangaus gilume,
kaip metų paunksmėje dūzgiančią liepą . . . —
Lig šiolei tikiu žmogumi ir žeme,
nes žemėj, kaip rašmenys, pėdos palieka.

Rita Lunskienė

ALDONA PUIŠYTĖ

ŽENKLUJ ATMINTIS

Bemaž kiekvienas daiktas laukia jausmo,
kiekvienas mirksnis šaukia: atsimink!

R. M. RIIKĖ

1. Išblėstanti rožė. Ruduo. Nežydės.
Jau žiedlapiai vysta. Našlaite širdje!
Padvelks aromatas žiemos vidury.
Ir vynas, kadaise sidabro taurėj
Švytėjęs, vėl blykstelis, ryškės
atkakliai
Ragavusių lūpų nenyksta ženklai.
Nubus atminimai, klajos lyg dvasia
Nuščiuvusioj prieblandoj, verks
daiktuose.
Raidyne rikiuosis raidė prie raidės, —
Kas andai kalbėta, pro tamsą spindės.
Iš veidrodžių dugno iškils nejučia
Nutulusio veido blyškioji delčia...
O ratas užburtas!.. O naivūs sapnai!..
O lėkė į šviesą drugelio sparnai
Iliuzijų šventė!.. Pamiršt negaliu.
O šerkšno vainikai ant mūsų galvų!..
2. Taip! Mus užkeikia atmintis. J inai
Pavydžiai sergi visa, kas išbiėso.
Vėl pelenuos nušvinta dyvina!
Ugnis liepsnojus. Kyla iš griuvėsių

Kolonos lieknos. Aidi virš laukų
Išėjusiojo piligrimo balsas.
Strėlė sušvilps ties lūžušiu lanku.
Negrįžusio ranka į staktą beisis.

Visur mus lydi atminties vėlė —
Garsų, vaizdų siaptasis grįžtamumas.
Nekrūpsek, jei išgirsi tyliamė
Akorde nuslopintą raudą: taip jame
Būties negailestingoji teisybė bunda.

3. Keistas vakaro svety, pavėlinai.
Perpildytos taurės sklidinai.
Pro nakties žibuoklę tamsiai mėlyną
Žvelgė akys taip liūdnai liūdnai.

Tulpės žiedas laukiančiojo rankoj.
Žiedlapiai jau krenta užmarštin.
Kas, o kas juos vėl į vieną renka,
Į neblėstantį vainiką?.. Neatims
Niekas jo spalvų anapus laiko.
Bunda garsas tau po pirštais nejučia.
Kas, o kas mus virš bedugnės laiko
Tarsi tulpės, byrant žiedlapiams nakčia?..

4. Vėl tas balsas iš anos tolybės,
Iš baltos bėkraštės nežinios,

Mano klausą tartum stygą lyti.
Varge, ko jis ieško amžinuos

Zemės vingiuos? Ar yra, kas regi,
Skaito šitas liūdinčias raides?
Siela mano, saule aiškiarege,
Kas tą gaidą subtiliausių dar girdės?

Kloniuos renkas vakaro šešėliai.
Kris, žvaigžde virš girių degdama,
Taip keistai, o taip trumpai čia teviešėjus,
Į šaknų ramybę giliai ši diena.

5. Savy nešiuosi, ką turiu
Tarp žemės vėjų keturių.
Užauga tyliai tyloje
Ir skleidžias žodžio lelija.

Pasaulis mano atkaklus.
Jis banalybei nepaklus.
Jame prinoksta, kuo tikiu,
Su džiaugsmo ašara sykiu.

Išverti mokaus, kai einu
Taku aštriausių akmenų.
Dar gelia širdį. Bet sugis.
Užges ir žeidžiantis dagys,

Kursai apjuosė kaktą man.
O kas išliks, o kas, aiman,
Gal virš lakios smilties žydės?..
Akloji laime, tau — sudie.